

„Droschak“

ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԱԶՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Մ Ի Զ Կ Ո Ւ Ս Ա Կ Ց Ա Յ Ի Ն Կ Օ Ն Գ Ր Է Ն

(27-29 դեկտեմբեր 1907)

Ահա համերաշխ գործակցութեան մի կարևոր քայլ, «Գիմարիտի և գործուն տարրերի կոնգրէի» կերպարանքով, որ երեկ համարուում էր ցնորք, անմարմին տենչանք, որ այսօր իսկ՝ յոռետեսների աչքում՝ ներկայանում է իբրև մի անցողիկի, խարխուլ ձեռնարկ, բայց որը շոշափելի փաստ է, մարմնացած, կանգուն հրապարակի վրայ, ընդունակ բանալու մի նոր տարեշրջան Օսմանեան բռնապետութեան տապալման գործում...

Ատելութեան, բէնի ու թշնամանքի կուռքերը, որոնց երկրպագում էին ոչ միայն սուլթաններն, սագրազմաներն ու վալիները, այլ նոյնիսկ ստրկացած ժողովուրդները, — որոնց ոսկորներից և կազմած են այդ կուռքերի պատանդանները, — երեքման մէջ են նրանք գլորում, կործանում են, և նրանց դիմաց, յեղափոխութեան կարմիր հորիզոնի վրայ, մշուշապատ խորքերից՝ գլուխ է բարձրացնում բողոքող, կուռղ, յեղափոխող տարրերի համերաշխութեան կուռքը, մարտական գործակցութեան գրաւիչ արևը, այնքան վտանգաւոր խաւար ոյժերի համար, այնքան ատելի բոլոր թագակիրների և նրանց շրջապատի համար:

Այդ կենսատու համերաշխութիւնը առանձնասեւեակներում չը ձեռակերտուեց և ոչ էլ արգիւնք է անհատների անձնական կամեցողութեան: Ոչ: Ամենից առաջ և ամենից շատ նա արձագանք է այն մարտական եղբայրակցութեան, որ սկիզբն է առել արեան և տանջանքի երկրում, այն խորիմաստ մերձեցման, որ ինքը սուլթանական լէժիմը իր ծայրայեղ սարսափներով, և հակառակ իր կամեցողութեան, ներշնչեց կրօնապէս և ազգայնապէս բաժանւած, բայց վշտով, ցաւերով ու դժբախտութեամբ շաղկապւած ժողովուրդներին:

Այդ վիշտն ու դժբախտութիւնը, այդ համապետական տառապանքն ու նախադիմքը երկար, շատ երկար տեւեց: Ազգեր ազատեցին, ստրկութեան գրկից ժողովուրդներ ոտքի ելան, բռնապետներ գլորեցին և միայն

սուլթանական կենդրոնի ու փոքր-Ասիական բարձրավանդակի վրայ անասան մնաց այն լէժիմը, որ նախատինքն է իր ցեղի, ամօթանքը պետութեան, զգաւքը մարդկային տարեգրութեան. լէժիմ, որ անսահման ստորացման և մահաբեր քայքայման հասցրեց մի երկիր, որ կոչւած է, թէ՛ իր դիրքով, թէ՛ իր պարունակած ազգերի կուլտուրական հակումներով, քաղաքակրթական նախամարտիկը լինելու մերձաւոր արեւելքի մէջ, բայց որը, աւա՛ղ, դեռ այսօր ևս ստրկութեան, աղքատութեան ու տանջանքի համաշխարհային թատերաբեմն է ներկայացնում, խտացումը այն բոլոր արհաւիրքների, որոնց թեթեւագոյնը համաժողովրդական լացն է ու ողբը...

Քաղաքական ապիկարութեան և ազատագրական անգոսնացման եզակի պատկեր պիտի ներկայացնէին թիւրքիայի բոլոր ազգերը, շարունակելով տանջւել միասին, և կուել առանձին-առանձին, շարունակելով հաշտ մնալ տանջւելիս, և անհաշտ՝ կուելիս: Երկարամեայ տանջանքն և անորոշ կեղի զոհերը, տրւած երկրքին և բռնապետութեան, տրւած բոլոր ազգերի՝ մանաւանդ նրանց կողմից, որոնք բողոքի և ըմբոստացման նախամարտիկները եղան, բաց արին աչքերը, թօթափեցին անպիտակցութեան փոշին, կամուրջներ գցեցին երեկեան թշնամի տարրերի միջև, և հասկացրին նրանց այն տարրական ճշմարտութիւնը, որ միատեղ տանջւողները պէտք է միատեղ կուեն, հասկացրին, որ ստոր գաւաճանութիւն է մի եղբոր համար՝ համբուրել այն ետթաղանք, որով միւս եղբայրն է յօշոտւած, պագնել այն արիւնոտ ձեռքը, որը հազարաւոր հարեանի արիւնով է ներկւած...

Ու այդ հրամայական ճշմարտութեան առջև պէտք է գլուխ խոնարհեցնեն կրօնական ատելութիւնները՝ բորբոքւած սև ոյժերի շնչով, ազգայնական թշնամութիւնները՝ գրգռւած անարգ լէժիմի վարպետների

ձեռքով, կուսակցական ինքնասիրութիւնները՝ արգիւնք սին հակումների, ճանապարհ տալու այն գործերը և կերպիւն, որը այս էջերի մէջ շատ անգամ ամենաբուռն պաշտպանութիւն է գտել, և որը ամենագրականն է, խելացին և նպատակայարմարը:

Փաստը կատարւած է:

Համերաշխութեան և համագործակցութեան կօնգրէն, որը—կասկած չունիւք—կը շարունակէ գրաւել նոր ոյժեր և նոր խմբեր, կը հողմահարէ երկիրը նոր հովերով, նոր խօսքերով, ց'այժմ ծանօթ մի քանի շրջանների միայն, նոր ծրագրերն երոպի, գեռ ևս անյայտ պետութեան շատ մասերին:

Մենք քատագովում ենք համերաշխութեան գաղափարը առած վերապահութեան: Միջազգայնականութեան զինուոր ենք մենք, և համերաշխութեան անվերապահ կողմնակից: Ոչ մի տարակուսանք, ոչ մի տատանում:

Այո, նոր և դժուարին գործերակերպի ընթացքում, կարող են պատահել, այո, թոյլեր, տատանողներ, նոյն-

իսկ դասալիքներ. սակայն դա երբեք չի կարող նսեմացնել գաղափարի ոյժը, չի կարող հերքել սկզբունքի մեծութիւնը—թոյլերին կը յաջորդեն աւելի ուժեղները, անընդունակ զինւորների տեղը կը բռնեն անձնէր մարտիկներ, տատանող խմբակցութիւնները—ինչ ազգից էլ լինին—կը փոխարինւին խորապէս համոզւած և նւիրւած կազմերով, որովհետեւ այն միջոցաւ, որը ստեղծւում է համերաշխութեան մէջ և նրա շուրջը, ընդունակ է ոչ թէ սպանելու է և քայքայելու, այլ առաջ քաշելու և ստեղծելու նոր ոյժեր, նոր խմբակցութիւնները, մէկը աւելի զօրեղ քան միւսը, յաջորդը աւելի կենսունակ քան նախորդները:

Իւսմարականք այս համոզմունքով ու զօրեղ վաղան յաղթանակի հաւատով, մենք, անկեղծ աջակցութեամբ բոլոր կուսակցութիւնների, կը շարկապենք ց'այժմ թշնամի ու հակադիր ոյժերը և գրոհ կը տանք դէպի թշնամին, գլորելու—ինչպէս ասաց մէկը թիւրք կօնգրէսիստից—Օսմանեան Բասսիլը՝ Երլդը-Քեօսքը—արտասուքի, վշտի և տանջանքի այդ նախատական կոթողը:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ա Գ Ի Ր

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴԴԻՍԱԴԻՐ ՑԱՐԵՐՈՒ ԿՕՆԳՐԵՆ, ԳՈՒՄԱՐԻԱԾ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԷ:

Թիւրքիոյ մէջ գործող ընդդիմադիր կուսակցութեանց կօնգրէն, գումարւած 1907 դեկտ. 27—29-ին, կը յայտարարէ ձեռք բերել համերաշխութիւնը Օսմ. կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներուն, որոնք միահամուռ կը տառապին երկրին վրայ ծանրացած և սուլթան Ապտիւլ-Համիտ Բ.-ի հրէշային ոճիրներով ամբողջ աշխարհի աչքերուն պէտքով դարձած բռնապետական ռէժիմէն:

Երեսնամեայ այս թագաւորութիւնը աղէտալի եղած է ոչ միայն, ինչպէս յանրաւի կը կարծւի, բրիտանեայ ժողովուրդներուն, զորս սուլթանը կը հալածէր և կը ջարդէր իր սեփական շահուն համար, այլ նաև իսլամներուն ևս՝ քանգւած, ստրկացւած, տարագրւած, մորթուած, վերջապէս անարգարօքն ամբաստանւած քաղաքակիրթ ժողովուրդներու կարծիքին առջև, որ զանոնք պատասխանատու կարծած է սուլթանին և զայն շրջապատող չարագործներուն կողմէ մարդկութեան դէմ գործւած ոճիրներուն համար:

Կայսրութեան բոլոր ազգերը, յաջորդաբար, զօհ եղան Ապտիւլ-Համիտի եղեռնագործ կատաղութեան. անիկա յաջորդաբար մղեց զանոնք մէկը միւսի դէմ, գրգռելով և արծարծելով արհեստական ատելութիւն՝ ցեղերուն և կրօններուն միջև.—թիւրք, Հայ, Եոյն, Պուլ-կար, Վալաք, Ալպանացի, Արաբ, Հրէայ, Տրուք և

Քիւրդ տեսան հալածանք, աքսոր, տարագրութիւն և ջարդ. իսկ հայկական կոտորածները, իբրև պսակ բոլոր անցեալ եղեռնագործութիւններուն, արժանացուցին իրենց հեղինակը—որ տակաւին իր ոճրագործութիւնը կը շարունակէ Արաբիոյ մէջ—Մեծ Մարդասպան և Պարմիր Սուլթան անուններուն:

Բացի այս ոճիրներէն, Ապտիւլ-Համիտ հետապնդած է յամր քանդումի քաղաքականութիւն մը՝ որ կոչնչացնէ հետզհետէ Թիւրքիոյ բոլոր կենդանի ուժերը՝ իր մով անդամալուծւեցաւ մտաւորական, անտեսական ու ընկերական ամեն կեանք:

Անիկայ սարսափ կը զգայ կրթութենէ և կուլտուրայէ, որ ինքնագիտակցութիւնն ու ազատ մտածողութիւնը կը կազմեն. ուստի, կրցածին չափ կաշկանդեց հանրային կրթութիւնը և գիտութեան ծայրաւ ժողովուրդներէն խլեց ինքնակրթութեան միջոցները՝ փակեց վարժարանները, բանտարկեց ուսուցիչները, աքսորեց ուսանողները. իսկ կրթական այն շէնքերուն մէջ որ դեռ չէ ոչնչացուցած՝ նւազեցուց ուսուցումը, աննախընթաց ծայրայեղ գրաքննութեան մը միջոցով:

Մամուլն ևս ամբողջովին ստրուկ է. անոր թող տրւած է միմիայն հրատարակել գրաքննիչներու կողմէ թողարտւած կամ յերկրուած լուրերը. և այսպէս,

Թիւրք կայսրութիւնը, իր տիրոջ կամքով, շրջապատւած է տգիտութեան և ստուգեան պարիսպով մը:

Ապտիւլ-Համիտ ոչ միայն հակառակորդ է մտաւոր զարգացման, — ինչ որ ամենաթանկագինն է ամենուն համար, այլև արգելք եղած է նոյնիսկ ստրկութեան մէջ խրած այս ժողովուրդներու նիւթական բարօրութեանը: Այս ասպարէզին մէջ ալ դարձեալ աւեր, թշուառութիւն և սով: Այն անարգար տուրքերը, որ կը հաւաքին նահանգներու մէջ անպարկեշտ և գիշատիչ պաշտօնեաներէ՝ չեն ծառայեր բնաւ ճամբաներու և ջրանցքներու շինութեան, այլ լեցնելու՝ պալատին սրնտակները և պարարելու Երլդըզի քլիբը՝ ի վնաս աշխատաւորներու, վճարելու՝ լրտեսներու ամսականները և արտասահմանի մէջ ալ կաշառելու՝ ստորաքարշ թերթերը, որ կը խաբեն Եւրոպան Թիւրքիոյ իրական վիճակի մասին և ներքողներ կը կարգան Ապտիւլ-Համիտի, — ամենամեծ թշնամին իր երկրին:

Երթեկի արգելումը և անցագրերու սխտեմատիք զլացումը անկարելի կը դարձնեն առևտրական ունէ գործունէութիւն: Հարկերու ծանրութիւնը, գիւղերու անապահովութիւնը, արմատի մենագրաւումը (մատրապազութիւն), վաշխառութիւնը, հաղորդակցական միջոցներու պակասը փճացուցին հողագործութիւնը: Բնութեան օգտւած ամենահարուստ գաւառները, որոնք երբեմն աշխարհի շտեմարաններն էին, այսօր ամայացած են: Հանքային ու անտառային հարստութիւնները չեն շահագործւել և կայսրութեան վրայ խոյսցող աշխարհաքաղաքացի դրամատէրերու շնորհած արտօնութիւնները ոչ մէկ օգուտ չեն տար հանրային բարեկեցութեան, այլ կը ծառայեն միայն կարգ մը յափշտակչներու մասնաւոր շահերուն:

Իբրև արդիւնք այս բոլորին, ամէն ցեղի և կրօնի բնակիչներ՝ կայսրութեան բոլոր մասերէն՝ հազարներով կը ձգեն իրենց ծննդավայրերը և կը գաղթեն այլուր՝ Եւրոպա կամ Ամերիկա, քիչ մը ազատութիւն, ապահովութիւն և ապրուստի միջոցներ փնտռելու: Արտագաղթը և սովը կը շարունակեն կոտորածի գործը և նոյնքան ապահով կերպով կամայացնեն երկիրը:

Արտաքին քաղաքականութեան տեսակէտով ալ Թիւրքիոյ անձկութիւնը նւազողքալի չէ: Ապտիւլ-Համիտ, իր անձնական դիւանագիտութեամբը, բոլորովին վարկաբեկեց օսմանեան կայսրութիւնը: Կորսնցուց ազատական պետութիւններուն համակրութիւնը՝ որոնք, Փարիզի և Պերլինի դաշնագրութիւններու ժամանակ, արգիլեցին կայսրութեան ամբողջական անգամատութիւնը, փոխարէն բարենորոգումներու, որ եթէ ժամանակին գործադրէին՝ ապահոված պիտի ըլլային երկրի վերածնութիւնը և բարգաւաճումը: Ընդհակառակը, հանգիստաւորապէս և շատ անգամ խոստացած բարենորոգումներու անգործադրութեամբ, սուլթան Համիտ առաջ բերաւ իր յուսախաբ հպատակներուն մէջ ըմբոստութեան արդարացի շարժումներ և եւրոպական պետութեանց կողմէ բազմաթիւ միջամտութիւններ, արդիւնք իր շարունակական նենգամտութեան: Այս կործանարար քաղաքականութիւնը յանգեցաւ կայսրութեան հողային նւազման, և եթէ այսպէս ժամանակ մըն ալ շարունակւի, ուրիշ մասեր ևս՝ Ալպանիան, Մակեդոնիան, Արաբիան, Հայաստանը, կարճ միջոցի

մէջ անվրէպ պիտի բաժնւին կայսրութենէն — արդէն իսկ կատարեալ քայքայման վիճակի մէջ — յօգուտ պետութեանց՝ որոնք կը փնտռեն կամ հողային ընդարձակում, կամ գաղթաբնակութեան վայրեր, կամ ֆինանսական առաւելութիւններ:

Մինչև այժմ իրաց այս վիճակէն առաջ եկած յեղափոխական շարժումները անջատ էին. այսօր շատ մը տեղեր միւսիւրմաններու և քրիստոնեաներու համագործակցութիւնը ցոյց տուաւ, որ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդները վերջապէս յոգնած են տառապելէ և կ'ըմբռնեն որ երկրին պետը զիրենք անդունդը կառաջնորդէ: Այսօր, ամէն ոք՝ որ ընդունակ է մտածելու, պարզ կը հասկնայ, թէ Թիւրք կառավարութեան մէջ անմիջական փոփոխութիւն մը միայն կրնայ արգիլել կայսրութեան վերջնական մեծադէտը և քայքայումը. պէտք է ուրեմն անյապաղ ու բոլոր հնարաւոր միջոցներով տապալել ըէթիմ մը՝ որ այնքան աղէտներու պատճառ եղաւ:

Հետեւեալ կը պահանջենք.

- 1) Գահընկէցութիւն Սուլթան-Համիտի:
- 2) Արմատակամ փոփոխութիւն մերկայ ըէթիմի:
- 3) Հաստատում մերկայացուցական ըէթիմի (Խորհրդարան):

Ներկայ բոլոր դժբախտութեանց գլխաւոր հեղինակին անհետացումը առաջին պայմանն է ամէն բարեւաւութեան: Անոր հետ պէտք է անհետանայ նմանապէս վարչական և քաղաքական բռնակալութեան, ոստիկանական սարսափի և դիւանագիտական նենգամտութեան սխտեմը. ապա պէտք է հաստատուի ներկայացուցչական ըէթիմ՝ որով կայսրութեան բոլոր ժողովուրդները, հաւասար պարտականութիւններով և իրաւունքներով, պիտի արտայայտեն իրենց կարիքներն ու կամքը, և որ պիտի ապահովէ ամէնքին, խաղաղ ներդաշնակութեամբ, արգարութիւնը և ազատութիւնը:

Ահա ներկայ կօնգրէի միաբան նպատակը, համապատասխան՝ Երկրի բոլոր ժողովուրդներու կամքին, որոնք — զաւակները միեւնոյն հողին, զոր կը մշակեն և կը տառապին միեւնոյն տառապանքը — վճռած են ձեռք բերել համերաշխ գործակցութեամբ մը, ազատութեան և երջանկութեան իրենց բաժինը:

Մենք կը միանանք ընդհանուր պայքարի մը համար, յարգելով միանգամայն իւրաքանչիւր կազմակերպութեան ինքնավարութիւնը. կը միանանք անկեղծօրէն, եղբայրօրէն, և նախքան կռիւը սկսելը՝ խոստում կուտանք չի թուլնալ ու կը յայտարարենք սուլթանին՝ թէ մեր զէնքերը վար չենք դնել, մինչև որ Թիւրքիոյ համար նոր դարաշրջան մը չի բանանք:

Կոչ կ'ընենք ամենուն՝ աջակցիլ մեզի մեր դաժան և փառայեղ ձեռնարկին մէջ, որ կը պահանջէ անվատ կորով և ծանր զոհաբերութիւններ: Կոչ կ'ընենք բոլորին, — գիտութեան և մտքի մարդոց՝ որոնց արգիլւած է ունէ անկախ հետազոտութիւն. գիւղացի և քաղաքացի աշխատաւորներուն՝ զրկւած հողէ և հացէ, ենթակա՝ ապօրինի տուրքերու և խոշտանգւած ու կողոպտած հարկահաւաք պաշտօնեաներէ. վաճառականներուն՝ որոնք չեն կրնար ազատ ու ապահով կերպով իրենց առևտուրովը զբաղիլ. զինուորներուն՝ որ անվը-

ճար, մերկ ու անօթի են և զորս սուլթանը կը ստիպէ իրենց հայրենակիցներուն դէմ քալել, մէկ խօսքով կայսրութեան բոլոր ազգերուն՝ որոնք ջախջախած են գարշելի ճնշման մը տակ թող ամենքը միանան այս նւիրական պայքարին, թող ներշնչին ազատութեան, բարենորոգման և յեղափոխութեան գաղափարներէն՝ տապալելու համար, տրամադրելի բոլոր միջոցներով, ամօթալի և բռնակալ ընթիւ մը երեսուն տարւոյ փորձառութիւն մը խիստ դառնօրէն ապացուցուց ամէնքին, որ խաղաղ միջոցները անբաւական են ճնշման զարհուրելի իշխանութեան մը դէմ: Իր հպատակներու բոլոր խնդրանքներուն, բոլոր աղաչանքներուն՝ սուլթանը միշտ պատասխանեց բռնի ուժով, բանտարկութիւնով, աքսորումով և կոտորածով:

Հետեւաբար, կօնգրէն միաբան կ'ընդունի թէ ընդդիմադիր բոլոր խումբերը պէտք է, այսուհետեւ, դիմեն յեղափոխական միջոցներու՝ որոնք քաջալերական արդիւնք տւած են, ինչպէս ցոյց կուտայ յեղափոխական գործունէութիւնը ընդհանրապէս և թիւրք-հայ խառըն խումբերու նորագոյն գործունէութիւնը: Ասոնցմէ զատ, Ասիական թիւրքիոյ մէկ քանի քաղաքներուն մէջ յեղափոխական միջոցներու կիրառութիւնը հարկադրիչ է և կարգաւորանայ նոյնիսկ կառավարութեան բռնութիւններովը: Արդի ընթիւմ ինքն է, որ իր ոճիրներով մեզ մղեց յեղափոխութեան:

Մենք մեզ պատրաստ կը յայտարարենք ուրեմն կռիւր շարունակելու, ընդունելով և յանձնարարելով հետեւեալ միջոցները:

- 1) Զիմեւած դիմադրութիւն կառավարութեան քայլերում:
- 2) Ամզէմ դիմադրութիւն՝ քաղաքական և տնտեսական գործադուլով. գործադուլ պաշտօնեաներու, ոստիկանութեան և այլմ:
- 3) Մերժում հարկերու:
- 4) Պրօպակամդ զօրաբանակիւ մէջ, — հրաւեր կարդալ զիմուորներում՝ չի քալել ոչ ժողովուրդիւ, ոչ ալ յեղափոխականներում դէմ:
- 5) Ընդհանուր ապստամբութիւն:
- 6) Մարտական այլ միջոցներ, համաձայն պարագամերու թելադրութեամբ:

Համիտական ընթիւմը կ'ոչնչանայ մօտաւորապէս մը մէջ, եթէ ամէն անոնք՝ որ կը տառապին, ունենան, ինչպէս մենք, զայն տապալելու հաստատ կամքը: Խարխուլ պարսպ մըն է անիկա՝ որ կարելի է ուսի մէկ հարածով հրել ձգել, որպէսզի փրկազատ կայսրութեան մէջ հեղեղի ազատութեան և արդարութեան սրբազան լոյսը:

Կեցցէ՛ համերաշխութիւնը ցարդ անմիաբան ազգերուն:

Կեցցէ՛ միութիւնը յեղափոխական ուժերուն:

ՄԻՈՒԹԵԱՆ՝ ԵՒ ԱՌԱՋԻՄԻՈՒԹԵԱՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿՕՄԻՏԷ
Պաշտ. օրգաններ՝ «Ընդլայի Իւմմէթ» և «Մէշվէրէթ»

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
Պաշտօնական օրգան «Դրօշակ»

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ ԱՆՀԱՏ. ՆԱԽԱԶԵՌՆ. ԱՊԱԿԵՆԴԻՐՈՆԱՑ՝ ԱՆ
ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
Պաշտօնական օրգան «Թէրաֆը»

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀՐԷԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷ
Պաշտօնական օրգան «Լա վէրա»

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԽԻԱՅԷԹ» ԼՐԱԳՐԻ
Պրօպագանդի օրգան արաբերէն և թուրքերէն (Լօնդօն)

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԱՐՄԷՆԻԱ» ԼՐԱԳՐԻ
Պրօպագանդի օրգան (Մարսիլիա)

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՌԱԶՄԴԵՐ»
Յեղափոխական օրգան (Պալքանեան երկիրներ)

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՅՐԵՆԻԲԻ»
Յեղափոխական օրգան (Ամերիկա)

ԿՕՄԻՏԷ «ԱՀՏԻ ՕՍՄԱՆ»
(Եգիպտոս)

ՔԱՂԱՑՔՆԵՐ ԿՕՆԳՐԷԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԷՆ

ԹՆՏԱՅՈՒՆ ԽՈՒՐՈՒՄԻ:

Կօնգրէն որոշեց՝ կազմել գաղտնի Մնայուն խառն կօմիտէ մը բաղկացած այն կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներէն, որոնք կը գործեն կայսրութեան ներքէն Սոյն կօմիտէն, կուսակցութիւններու միջոցով, պէտք

է իրագործէ կօնգրէի որոշումները: Կօմիտէն պիտի ունենայ ներքին կանօնադիր մը: Մնայուն կօմիտէի կազմի և գործունէութեան վերաբերմամբ բացարձակ գաղտնիք պիտի պահուի: Անգաղտնապահութեան ունէ դէպքում, յանցաւորը անձնական ծանր պատասխանատուութեան կենթարկուի:

Կոչ յեղափոխական համբուսիսութեան

Օսմանեան կայսրութեան դիմագիրը և գործօն կուսակցութիւններու կօնգրէն, խորապէս ներշնչւած, մարտական համերաշխութեան գաղափարէն և նկատելով՝

1. Այն անհուն և բազմադիմ ջանքերը, որը կրնէ սուլթանի կառավարութիւնը՝ բաժնելու և մէկմէկու դէմ մղելու գործօն և դիմագիր խումբերը, բաժանումի այս քաղաքականութեան մէջ տեսնելով լաւագոյն միջոցը փրկելու համար իր սեփական գոյութիւնը.

2. Այն մեծ աղէտները, որ առաջ կուգան ազգերու փոխադարձ թշնամութիւններէն և մանաւանդ յեղափոխական խումբերի կռիւներէն, ինչպէս օրինակ՝ այդ տեղի ունի Մակեդոնիոյ յոյն և սլաւոն խումբերու միջև, և այնքանէն որ յաճախ այդ խումբերը, իրենց ոյժը փոխանակ կառավարութեան դէմ մղելու, իրարու դէմ կամ նոյնիսկ խաղաղ ժողովրդին դէմ կը կուլին:

Կոչ կրնէ բոլոր գործօն խմբակցութիւններուն, վերջ դնել այդ եղբայրասպան կուլին ու հակադարձփոխական տակիքին, և համաձայն համերաշխութեան սկզբունքներուն, կը հրաւիրէ զանոնք իրենց ոյժերը միացնել բունակալութեան դէմ, — գլխաւոր աղբիւրը չարիքներուն՝ որմէ կը տանջուի երկիրը:

Յարգանք դասի մահապաշտութեան

Օսմանեան կայսրութեան գործօն և դիմագիր կուսակցութիւններու կօնգրէն, գումարւած Եւրոպայում, իր վերջի հանդիսաւոր նիստին մէջ, միաձայն որոշեց արտայայտել իր խորին համակրութիւնը՝

1. Քաղաքական բանտարկեալներուն,
2. Աքսորւածներուն և քաղաքական տարագիրներուն, որոնք կուած են բունապետական ռէժիմին դէմ:

Կօնգրէի անդամները ոտքի ելան յարգելու համար այն քաջերը, որոնք ինկան կուլի դաշտին վրայ, ժողովրդի ազատութեան անունով և որոնք, իրենց գործով ու օրինակով, պիտի ոգեւորեն, նոյն քաջութեամբ, իրենց յաջորդները, ազատութեան և արդարութեան այս ցաւատանջ կուլին մէջ:

Դաւաճաններուն դէմ

Կօնգրէն, կազմակերպիչ Բիւրօյի առաջարկութեան վրայ, որոշեց՝ խստիւ պատժել քննել և ապացուցանել յետոյ, այն մարդիկ, որոնք կը դաւաճանեն և կառավարութեան կը վաճառուին: Վճիռներու գործադրութիւնը յանձնւած է կազմակերպութիւններուն:

Յեղափոխական գրականութիւն

Կօնգրէն, երկրին մէջ հակակառավարական և յեղափոխական փրօփականդին ուժեղ զարկ տալու համար, որոշեց՝ հրատարակել թիւրքերէն, հայերէն, յունարէն, սլաւոնաբերէն, ալպաներէն, արաբերէն և քիւրդերէն լեզուներով շարք մը գրքոյկներ և զանոնք՝ ներքին կազմակերպութիւններու միջոցով տարածել ժողովրդի մէջ խաւերու մէջ:

Մասնաւորապէս որոշեց կոչեր ուղղել՝

Գիւղացիներուն,
Զօրաբանակին,

Մտաւորականներուն,
Հոգեւորականութեան (այլեայլ),
Պաշտօնեաներուն,

Որպէսզի բոլոր տարրերը, նոյնիսկ անոնք, որոնք ցարդ հեռու մնացած են քաղաքական կեանքի մասնակցութենէն, հասկնան թէ պէտք է միանալ և ապստամբիլ իրենց ընդհանուր թշնամիին — կառավարութեան դէմ:

Յաջորդ կօնգրէի բւականը

Առաջիկայ կօնգրէն տեղի պիտի ունենայ 1908-ի դեկտեմբեր ամսոյ վերջը: Ստիպողական պարագային, մնայուն կօմիտէն կրնայ փութացնել անոր գումարումը, մասնակցող կազմակերպութիւններու հաւանութեամբ:

Հ Ա Մ Ա Կ Ի Ր Ա Ն Ք Ի Չ Ա Յ Ն

„Պրօ Արմէնիայի“ խմբագրութեան

Պարիզ, 9 յունւար, 1908.

Սիրելի բարեկամ,

Կը շնորհաւորեմ Օսմանեան կայսրութեան զանազան ազգութիւններու ներկայացուցիչները. կը շնորհաւորեմ թիւրքերէն և ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը՝ այն բարեբաստիկ համաձայնութեան համար որ հաստատեցաւ այս մեծ պետութեան ազատագրութեան համար որ զօհն է Արգիւլ-Համիդի Բարոյական և քաղաքական մեծ գործ մըն է սա, — հիմնական միութիւնը իսլամներու և քրիստոնեաներու միջև, օսմանցիներ, հայեր, սլաւներ. ինչ որ ապացոյց է աղանդական և ազգամուլ ամէն մտահոգութիւններու բացակայութեան:

Ամէնք ին իրաւունքն է այս, ամենք էն հետապնդւած և ամենք ին համար: Այս համերաշխ ջանքերու նպատակը, ինչպէս ցոյց կուտայ կօնգրէի յայտարարագիրը, այսինքն Արգիւլ-Համիդի գահընկեցութիւնը, ներկայ դրութեան արմատական փոփոխումը և ներկայացուցչական ռէժիմի հաստատումը, կը կազմէ պահանջներու ճիշդութիւնը, բայց բաւարար նա ազագոյնը այն մեծահոգի ժողովուրդներուն, որոնք չեն ուզեր մեռնիլ վերջապէս ուրախ եմ որ վեց կէտերու մէջ ճշգրտած է գործունէութեան ձև մը որ կարելի է ձեռնարկել այսպէս՝ — մէթոդիկ Զեղափոխութիւն՝ որ կրաւորական դիմագրութեանէն (հարկերու մերժում, բանակին՝ բունակալութեան ձեռք գործիք չըլլալը), անցնելով ընդհանուր գործադուլէն (քաղաքական և տնտեսական, մէջը ըլլալով պաշտօնեաները և ոստիկանութիւնը), կը դիմէ մինչև ընդհանուր ապստամբութեան և ուրիշ միջոցներու, որ պարագային կը թելադրեն: Կռիւ, ցմահ կռիւ, կռիւ բունակալին. ահա միակ բանը՝ որ մարդկութեան գիտակցութիւնը և դատողութիւնը կը բռնեն և կընդունին: Երբ ըստ մարդիկ, որոնք կուլին մէջ հասունացած են, հրապարակով այսպիսի պարտականութիւններ կը ստանձնեն, մասնաւոր իրենց ազգին և աշխարհի հանդէպ, այլևս ետ չեն դառնար: Ուստի — ներկայիս, երբ բարոյական այնքան սնանկութիւններու դէմ ունեցած

ատելութիւնս զիս լաւատեսութեան չի նախատրամադրեր — կսպասեմ, վստահութիւնով, Աբգիւլ-Համիդի գէմ ամբողջ Արեւելքի այս զօրաշարժի արդիւնքին, առանց խտրութեան ցեղերու և կրօններու:

Զերդ

ՅՐԱՆՍԻՍ ԴԷ ՊՐԵՍՆԱՆՍԷ

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԱԿՏԸ

„ԴՐՕՇԱԿԻ“ Խմբագրութեամբ

Սիրելի ընկերներ,

Զիվինի սասկալի կուէի միջոցին երբ հայ ֆեդայիները, փափուշանին սպառած, քարերով գրոհ աւին համիդեան զօրքերուն վրայ և մինչև վերջինը սպաննեցան, սպառնալով թիւրք ժողովրդին վրայ՝ ահադին էր: Սպաննելու կողմէն, որոնք սուլթանի հրամանները գործադրած էին, ոչ մէկ թշնամութեան հետք չէր իրենց ահադիու հակառակորդները: „անոնց և շրջակայ թիւրքերուն մէջ անեծք միայն էր լուէր կառավարութեան գէմ որ մղած էր հայերը այսպիսի ծայրայեղութեան“: Երբեք թիւրք մը հերոսներու մահը լսելով՝ կրտսր պր. Շիփլին, ինչքան երիտասարդ, ինչքան բաջ էին և ինչքան յաւատարմէն կուեցան:

Հէնց այս րոպէին, թիւրք գեղացիները, նոյնքան առաւապող որքան և հայերը՝ որոնց հետ երբեմն խաղաղօրէն կապրէին, սկսած են հասկնալ որ իրենց միակ և բուն թշնամին Ապգիւլ-Համիդն է և գիշակեր շուներու այն վստահակը, որոնք կապրին ժողովրդին կոնակէն և միասին գործած ոճիրներու աւարէն: Սակայն ոչ երկրին մէջ, ոչ ալ կամաւոր աքորականներուն մէջ, որոնք առանձին-առանձին կը գործէին ռէժիմը կործանելու համար, տառապակից եղբայրներու մէջ գեռ բացէքայ արտայայտւած չէր համաձայնութեան այնքան բնական գաղափարը: Եւ յեղափոխութիւն բառը իսկ անընդունելի կը թուէր Եւրոպա բնակող կարգ մը երիտասարդ թիւրքերու, որոնք, անտարակոյժ, հրաշքէ մը քան մարդկային ջանքերէ կապասէին կատարածի և աղէտներու թագաւորութեան վախճանը:

Սակայն չորս տարիէ ի վեր իրերի կերպարանքը եզակաւ նորէն փոխւած է: Էրզրումի, Բասթէմունի, Տիարպէիի և Պիթլիի միւսիւլմանները՝ հետեւեցան հայերու տւած օրինակին: Համբերութիւնն չհատած, անոնք վաճառեցին սուլթանի պաշտօնեաները և ցոյց տւին որ իրենք ալ ընդունակ են յեղափոխութեան:

Բայց իրենց մարտնչումը ընդունալն պիտի ըլլար եթէ միայն իրենց ոյժին սպառնէին, և ըստ իշխան Սալահ-Էդ-Դինի մեյմունդատ բացատրութեան՝ գերեզմաններ էին որ կը բաժնէին հայերը թիւրքերէն, որոնք, զարշնթօրէն խաբւած, կայսերական կամքին գործադրիչները եղած էին հայերու գէմ:

1907-ի Ընդհանուր Ժողովին մէջ, Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը, հօգը և մեծահոգի, հնարաւոր ընծայեց համաձայնութիւնը, որ կատարեցաւ Օսմանեան կայսրութեան գիմարի կուսակցութիւններու վերջի կօնգրէին մէջ: Մօտաւրւոյ ժամանակի մը մէջ, Զիվինի սուլթանական սպաննելու և ծերունի թիւրքերը այլևս պիտի չողբան հայ հերոսներու մահը, այլ պիտի գործակցին անոնց՝ տապալելու համար համայնատելի ռէժիմը:

Երկրի ժողովուրդն է որ ներշնչեց դիմադիր խումբերուն այգալիսի որոշումը մը կայացնելու եւ պէտք է խոստովանիլ որ Գաշնակցութիւնն ալ, տարիներէ ի վեր, անհամար զոհողութիւններու գնով, ցոյց տուաւ առաւելութիւնը այն գործելակերպի, որ վերջապէս ընդունեցաւ: Եւ յեղափոխական ծրագիրը, մեթօդիկ և, ըստ պարագային, խաղաղուէր և բուռն, գարձած է ծրագիրը անոնց, որոնք կը հաւատային, թէ խօսքով կարելի էր տապալել Ապգիւլ-Համիդ և բռնապետական ռէժիմը:

Ասկէ յետոյ, թիւրքերը, հայերը, Ալպանացիները, Պուլկարները, Յոյները, Հրէաները, Արաբները և Քիւրդերը այլևս պիտի չբաւականանան ունայն անեծքներով, այլ բոլորն ալ գիտակցութիւնը ունին՝ թէ կը դիմեն միեւնոյն ծայրնպատակին: Եւ հայ յեղափոխականներն էին որ՝ իրենց հերոսական կռիւններով, սորվեցուցին փրկութեան միակ ուղին ուր, այժմ, ամէնքն ալ վճռականօրէն առաջ կը խաղան:

Յարգանք յեղափոխականներուն, որոնք այդ գերագոյն կուէին մէջ, իրենց հետ ունին, Եւրոպայի և ամբողջ աշխարհի իրենց բարեկամներուն ջերմեռանդ և ակնդէտ համակրութիւնը:

ՊԻԷՐ ԲԵՅԱՐ

ՍՕՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԻ ՆԱՍԱԿՆԵՐԸ

Հիմնգործող Ուսմանկ

Վերադառնում եմ հոգային լէֆօրմի հարցին: Անցեալ նամակում, եթէ յիշում էք, մենք եկանք այն եզրակացութեան, որ հոգային հարցը կարող է լուծուել բնականօրէն և արդար ձեռով միայն մէկ ուղղութեամբ, այն է՝ հոլերի համայնացումով:

Հասկանալի է, որ խնդրի այդպիսի զուտ թէօրիական լուծումը անբաւարար է: Անհրաժեշտ է ցոյց տալ, թէ ինչ կօնկրեստ, շօշափելի ձեւեր պիտի առնէ „հոլերի համայնացումը“: Ահա հէնց այդ է ներկայ նամակի նիւթը:

*

Ընթերցողը երևի գիտէ, որ երկրորդ Պետական Գումայի մէջ մտցրւած է „նոր հոգային օրէնքի նախագիծը“, 104 պատգամաւորների ստորագրութեամբ: Այս 104 պատգամաւորների թւումն էին և Գումայի „դաշնակցական“ անդամները: Ուրեմն հոգային այն օրինագիծը, որ մտցրւած է երկրորդ Պետական Գուման՝ հանդիսանում է, այսպէս ասած, իբրեւ ագրարային credo (հաւատամք) նաև մեր կուսակցութեան: Ուստի տեսնելով թէ ինչ է ասում այդ օրինագիծը:

Ահա թէ ինչ են յայտարարում նրա առաջին, հիմնական յօդւածները.

1) Հոգային ամեն սեփականութիւնն ռուս կայսրութեան սահմաններում՝ այժմից վերացւում է:

2) Հողը ամբողջապէս իր ջրերով ու ցամաքներով՝ յայտարարւում է իբրեւ պատկանելիութիւն ռուս կայսրութեան բովանդակ ազգաբնակչութեան:

3) Բոլոր քաղաքացիներն ու քաղաքացուհիները հաւասար իրաւունք ունին՝ վայելելու այդ ընդհանուր գանձը:

4) Բոլոր հոլերի, նրանց ջրերի ու ներքին հարստութիւնների բարձրագոյն տնօրինողն է ժողովրդական ներկայացուցիչներ խորհուրդը: Տեղական տնօրինողներն են՝ տեղական ինքնավարութեան օրգանները...

Առաջին երեք յօդւածները կարիք չունին մեկնութիւնների քննեք միայն վերջինը:

Տեղական ինքնավարութեան այդ ի՞նչ օրգանների

մասին է խօսքը: Գործը անտարակոյս, պիտի դրած լինի հետեւեալ կերպով:

Ամբողջ երկիրը բաժանուած է բազմաթիւ համայնքներ^{*)}, որոնցից իւրաքանչիւրի մէջ մտնում են մէկ կամ մի քանի գիւղեր, նայած տեղին ու բնակիչների թւին: Համայնքի ամբողջ չափահաս ազգաբնակչութիւնը ընտրում է իր միջից մի առանձին վարչութիւն, որին և իրաւունք է տրւում անօրինել համայնքի գործերը, ապա ուրեմն և հողային գործերը: Ուրիշ խօսքով՝ « ր և է հ ա մ ա յ ն ք ի տ րւ ա ծ հ ո ղ ե ր ը պ է տ ք է կ առ ա վ ա ր ե ն ա յ դ հ ա մ ա յ ն ք ի ա ղ գ ա բ ն ա կ ու թ իւ ն ի ց ը ն տ րւ ա ծ ա ն ձ ե ր »:

Յետոյ՝ մի քանի համայնքներ միանալով կը կազմեն մի աւելի մեծ շրջան, դիցուք՝ «համայնքների գաւառական մի միութիւն»: Այդպիսի մի միութեան բնակիչները կունենան իրենց «գաւառական ինքնավարութիւնը», դարձեալ ի հարկէ, ընտրած՝ գաւառի ամբողջ ազգաբնակչութիւնից: Այդ ընդլայն վարչութիւնը պիտի հսկէ, որպէս զի բոլոր բնակիչները գաւառական միութեան մէջ օգտւեն հողից արդար ու նպատակայարմար ձևով:

Նոյնպիսի կարգեր կը սահմանւին և աւելի խոշոր, դիցուք «նահանգական» միութիւնների համար:

Աւերջապէս իբրև ընդհանուր վերահսկիչ տեղական ինքնավարութեան այդ բոլոր օրգանների վրայ՝ կանգնած կը լինի «Ժողովրդական ներկայացուցիչների խորհուրդը» (կամ Ժողովը), որևէ հանդիսանայ «Գերագոյն տնօրինողը բոլոր գաւառի հողի»: Այդ Ժողովը պիտի հետեւէ, որ համայնքները և նրանց գանազան միութիւնները չխախտեն այն կանոնները, որոնց համաձայն Ժողովուրդը պիտի օգտւի հողից:

Հարկ չը կայ անգամ յիշեցնելու, որ համայնական, գաւառական, գեմատային կամ նահանգական ինքնավարութեան անդամները, ինչպէս նաև «Ժողովրդական ներկայացուցիչների խորհրդի» անդամները պիտի ընտրւին միշտ ընդհանուր, հասարակ, դաշտին և ուղղակի ձայնատուութեամբ, առանց խտրութեան սեռի, ազգութեան ու կրօնի. միմիայն այդ պայմաններում՝ թէ տեղական և թէ բարձրագոյն ինքնավարութեան անդամներ կը լինին մարդիկ, որոնք ցանկալի կը լինին ազգաբնակչութեանը:

Այդպէս, բարձրանալով աստիճան առ աստիճան, ցածից դէպի վեր, մենք կունենանք ինքնավարութիւնների մի ամբողջ շարք, որոնց ամբողջ հոգսը հողային խնդրի մէջ պիտի կայանայ նրանում՝ որ ընդհանուր, միաբան համաձայնութեամբ՝ տնօրինեն լուսագոյն ձևով աշխատաւոր Ժողովրդի վիճակը, որ ապրում է «Մայր-Հողի» բերքերով: Մնալով շատ թէ քիչ աւտօնօմ (ինքնօրէն) իրենց սահմաններում՝ այդ բոլոր հողային համայնքներն ու «համայնքների միութիւնները» պարտաւարաւորւած կը լինեն միեւնոյն ժամանակ համաձայնեցնել իրենց գործողութիւնները՝ նոր հողային կազմակերպութեան ընդհանուր դիրեկտիւների (ղեկավարող կանոնների) հետ:

*

Այդպէս ուրեմն «նոր հողային օրինագծի» համաձայն՝

^{*)} Այդ համայնքների մէջ մտնում են ոչ միայն գիւղացիներ, այլ և քաղաքացի, ազնւականներ, — մի խօսքով՝ բոլոր նրանք, որոնք ուզում են «սնունդ առնել հողից»:

հողը յայտարարուած է իբրև սեփականութիւն բոլոր Ժողովրդի, կամ աւելի ճիշտ՝ տրւում է մըշակել ցանկացողներին ոչ իբրև սեփականութիւն (մասնաւոր), այլ «ի վայելում», նա տրւում է կենտրոնական կամ տեղական ինքնավարութեան օրգանների տրամադրութեան տակ: Այստեղ բնականաբար մի շարք հարցեր են ծագում, որոնք ահագին կարևորութիւն ունին հասկնալու համար այն կօնկրետ միջոցները, որ ուզում է իրականացնել «նոր հողային օրէնքը»: Գրանք են՝

1) Ինչո՞ւմ է կայանում ինքնավարութեան օրգանների «տնօրինութիւնը» հողային գործում:

2) Հողից օգտւելու ի՞նչ ձևեր և ի՞նչ չափեր ի նկատի ունի հողային համայնացման նախագիծը:

3) Ի՞նչպիսի պայմաններով Ժողովուրդը կրկին օգտւել հողից:

Հասագործել յօգուտ ամբողջ ազգաբնակչութեան՝ հողերը իրենց հանքերով, ջրերով ու անտառներով, բարձրացնել գիւղատնտեսութեան արդիւնաւորութիւնը, և վերջապէս հաւասարացնել, եթէ հնարաւոր է, աշխատաւոր Ժողովրդի հողային վիճակը — ահա այս է ինքնավարութեան օրգանների հիմնական գործը. դրանում է կայանում նրանց տնօրինութիւնը:

Իսկ այդ տեսակ մի նպատակի հետ կապւած են և հողից օգտւելու այն ձևերն ու չափերը, որ թելադրում է «նոր հողային օրէնքը»: Սկսենք ձևերից:

Հողերը համայնալուց յետոյ մարդիկ պիտի օգտւեն հողից երկու եղանակով — հասարակական և մասնաւոր:

Ի՞նչպէս հասկանալ այդ: Հասարակական եղանակը կարելի է պարզել հետեւեալ օրինակով: Ամեն մի երկրում կան վայրեր՝ հարուստ ընդարձակ անտառներով, կան ծովեր ու գետեր՝ առատ ձկներով, կան հողեր՝ լի թանկագին գանձերով, ինչպէս նաև թ, քարածուխ, աղ, երկաթի կամ պղնձի հանքեր, արծաթ, ոսկի և այլն: Բնութեան այդ բոլոր շնորհները ունին, այսպէս ասած, հանուր-Ժողովրդային նշանակութիւն: Նրանից պիտի օգտւեն ոչ թէ այս կամ այն նահանգի բնակչութիւնը, ուր այդ գանձերը գտնուում են, այլ ամբողջ երկրի բնակիչները: Ուստի ամենից աւելի արդար կը լինի, եթէ բոլոր այդ տեսակ հողերը, անտառներն ու ջրերը անցնեն նահանգական ինքնավարութիւնների և «պետութեան» տնօրինութեան տակ — պետութիւն ասելով հասկանում ենք «ներկայացուցչական Ժողովը», ընտրած ամբողջ երկրից: Նահանգական ինքնավարութիւնները և այդ բարձրագոյն «ներկայացուցչական Ժողովը» կը ձեռնարկեն, ուր որ պէտք լինի, ընդարձակ տնտեսութիւնների, յօգուտ ամբողջ բնակչութեան: Այդ է հողից օգտւելու հասարակական ձևը: Այժմ անցնենք միւս ձևին, որ կոչւում է մասնաւոր-աշխատաւորական:

Համաձայն այն հողային օրինագծին, որի մասին խօսում եմ այստեղ, «ի մասնաւոր վայելում» կարող է հող ձեռք բերել մի առանձին անհատ, ընտանիք կամ մի քանի մարդիկ, որոնք ուզում են մշակել հողը միասին, ընկերակցական հիմունքներով: Կարող է հող ստանալ, վերջապէս, երկրագործների մի ամբողջ համաբար, որոնք առաջ են տանում իրենց տնտեսութիւնը նոյնպէս ընկերակցական հիմունքներով:

Ի՞նչ տեսակ նկատումներով պիտի հոգ տրուի այդ բոլոր աշխատաւորական միութիւններին ու խումբերին:

Չի կարելի ի հարկէ մի ընդհանուր չափ գտնել ամբողջ ազգաբնակչութեան համար: Չի կարելի ասել—երկու սեռի ամեն մի հոգուն այսքան դեսետտին հոգի դա կը լինի անմիտ ու անարդար մի հաշիւ: Մեր երկիրը մեծ է, հոգը նրա մէջ ամեն տեղ նոյն տեսակի չէ, և ապա ինքը հողային տնտեսութիւնը զանազան տեղերում զանազան ձևի է: Իսկ տնտեսութեան զանազան ձևերի համար՝ հոգ ևս հարկաւոր է զանազան քանակով: Վերջապէս, միեւնոյն տեղում մէկը կուզի երկրագործութեամբ պարտապէս, միւսը պարտիզականութեամբ, երրորդը այգեգործութեամբ, իսկ դա դարձեալ կ'անդրադառնայ այն հողի քանակութեան վրայ, որ ստանում են շահագործելու համար: Մի խօսքով, միեւնոյն չափի մասին բոլոր պայմանների համար՝ չի կարելի խօսել անգամ:

Գրանից հետեւում է, որ հողաբաժինների չափի մասին լինելիք խնդիրը պէտք է վճռել տեղն ու տեղը, պէտք է վճռեն համայնքների, գաւառականների, գեմստվոների և նահանգների ընտրեալները, ի նկատի ունենալով հող ցանկացողների թիւը, հողի շահաւէտութիւնը, տնտեսութեան ձևը և այլն:

Սակայն ահա թէ ինչն է կարեւոր, երբ համայնքի, գաւառի կամ նահանգի ընտրեալները կսկսեն պարզել իրենց վայրերի ազգաբնակչութեանը տրուելիք հողաբաժինների չափերը, — նրանք պարտաւոր են լաւ յիշել և անպատճառ կատարել հետեւեալ կանոնը. — Իւրաքանչիւր մի աշխատաւոր, եթէ նա դիցուք մէն-մեկն է, պէտք է ունենայ մի այնպիսի հողաբաժին՝ որ նրանից ստացւած եկամուտը ծածկէ աշխատաւորի բոլոր անյետաձգելի տարեկան ծախքերը—ծախք՝ առողջ անուշիկ ու բնակարանի համար, ծախք՝ տնտեսութիւնը պահպանելու և ամրացնելու համար, ծախքեր՝ որ կապւած են այս կամ այն վճարելիք հասարակական տուրքերի հետ և այլն: Միեւնոյն կանոնը պէտք է խստորէն յարգել և այն զէպքում, երբ հարկաւոր կը լինի որոշել հողաբաժինների մեծութիւնը մի ամբողջ աշխատաւորական ընտանիքի համար: Հողաբաժինից ստացւած եկամուտը երբեք չը պիտի լինի աւելի քիչ, քան գումարը այն տարեկան ծախքերի, որոնցով պիտի պահպանուի ընտանիքի առողջ ու անաղքատ կեանքը:

Այդ է, որ ընդունւած է անւանել մատակարար բողակաճ կամ սպառողական չափ:

Ուրեմն, ինքնավարութեան տեղական օրգանները պէտք է սահմանեն իրենց վայրերում այնպիսի հողաբաժիններ, որոնք չը լինին աւելի փոքր, քան սպառողական չափը: Հողաբաժինները—եթէ հնարաւոր կը լինի—կարող են լինել այդ չափից և աւելի մեծ, բայց աւելի փոքր՝ երբեք:

Բայց ի՞նչ է նշանակում ունենալ հողաբաժին՝ սպառողական չափից աւելի մեծ: «Մեծ» մինչև ի՞նչ սահման: Այդ հարցին միայն մէկ պատասխան կարող է լինել.— մինչև և աշխատաւորական (մշակողական) չափը:

Իսկ ի՞նչ է աշխատաւորական չափը: Դա հողի այնպիսի քանակութիւն է, որ մարդը կարող է մշակել մի-միայն ինքը, իր ուժերով, առանց վարձու բանւորների օգնութեան:

Հետեւապէս, մեր երկրի իւրաքանչիւր քաղաքացի իրա-

ւունք ունի ստանալ այնքան քանակութեամբ հող, որքան նա ընդունակ է մշակել անձամբ, սեփական ձեռքերով: Գրանից աւելի, աշխատաւորական չափից աւելի բարձր չափ՝ ոչ ոք թող յոյս չունենայ ստանալ. չեն տայ: Իսկ եթէ տան էլ, պիտի տան բոլորովին ջոկ պայմաններով, որոնց մասին յետոյ կը խօսենք: Այժմ մենք ունենք մի հերթական հարց, առանձին կարեւորութիւն ունեցող:

*

Հողերի համայնացումը կը կատարուի բոլոր հողերի ստիպողական օտարացումով (այսինքն իրենց տէրերի ձեռքից առնելով). նոյն վիճակին պէտք է ենթարկեն ուրեմն և բոլոր մասնաւոր հողային սեփականութիւնները: Այս հանգամանքից պահանջողական դեմագոգները յետագիւտական նպատակներով եզրակացնում են, թէ ուրեմն հողերը պէտք է խլել նաև գիւղացիների ձեռքից:—Ըստ էութեան, այդ տեսակ եզրակացութիւնը, ի հարկէ, կատարեալ անհեթեթութիւն է: Եւ ահա թէ ինչու:

Գիւղացիների ահագին մեծամասնութիւնը (ամբողջ աշխատաւոր գիւղացիութիւնը) տառապում է սակաւահողութիւնից: Նրանք հող չունին ոչ թէ աշխատաւորական, այլ նոյնիսկ սպառողական չափով: Ի՞նչ կարելի է ուրեմն խել աղտեղ: Գիւղացիները միայն կը լրացնեն իրենց ունեցած խղճուկ գոյքը՝ գէթ մինչև սպառողական չափը, և ոչ թէ դեռ ուրիշին կը տան: Ապա ուրեմն իւրաքանչիւր մի աշխատաւոր գիւղացու մնում է վճռել, թէ ո՞րն է լաւագոյնը՝ հռչակել իւրը «սեփականատէր» և ապրել կարօտութեան ու պարտքերի մէջ—թէ օգտուել «հանուր ժողովրդի սեփականութեամբ» և ապրել առանց կարօտութեան ու առանց պարտքի: Հարցը այդպէս դրուելով՝ պատասխանը ինքնին պարզ է: Ապահովութիւնը հողերի համայնացման մէջ անհամեմատ աւելի ամուր է, քան այժման «սեփականութիւնը»: Վերջինը յեղյոքուկ բան է. այսօր նա կայ, իսկ վաղը կը տեսնես, դուրս լողաց ու ընկաւ ուրիշի ձեռքը:

Մի բան էլ չը պէտք է մոռանալ. երբ որեւէ մէկը գիւղացի անունն է կրում, դա դեռ չի նշանակում, թէ նա աշխատաւոր գիւղացի է: Կան գիւղացիներ—ճիշտ է փոքրաթիւ—որոնք աւել հոգ ունին, քան թէ կարող են մշակել իրենք, առանց վարձու աշխատաւորների: Այդ տեսակ պարոնների հետ, ի հարկէ, երկար սերնձունեաներ անելու պէտք չի լինի, որովհետեւ դրանք արդէն աշխատաւոր գիւղացիներ չեն, այլ իսկական «կուլակներ» (գիւղական հարստահարիչներ, «բռնաբեկներ»), կամ ձգտում են կուլակ դառնալու: Ինքը ժողովուրդը շատ լաւ է հասկանում այդ: Հարկաւոր կը լինի վերցնել հողերը այն բոլոր մարդկանց ձեռքից, որոնք աւելի ունին, քան պէտք է ունենան՝ աշխատաւորական չափով: Որքան նրանց պէտք է՝ կը թողնեն իրենց, իսկ աւելին կը վերցնեն ու կը տան չունեցողներին: Մենք դեռ պիտի պատասխանենք մի էական հարցի, որ կապւած է հողերի համայնացման հետ: Հարց է ծագում՝ ի՞նչ պայմաններով պէտք է մտքուի հողից հաւասար կերպով օգտուելու կանոնը: Պէտք կը լինի՞ արդեօք որեւէ վճար տալ ստանալիք հողի համար: Կամ գուցէ՞ հարկաւոր կը լինի որեւէ տուրքեր վճարել:

Այդ հարցումների պատասխանը տալիս է դարձնող նոյն «հողային նոր օրինագիծը», որի մասին յիշատակել եմ արդեն։ Այստեղ ասած է. «Հողից մասնաւոր կերպով օգտուելու համար ոչինչ չեն վճարում»—ոչ է պակաս, ոչ էլ հողային հարկի ձեւով։

Սակայն նոյն օրինագիծը ասում է քիչ հեռու, որ «վճարման կարող են ենթարկւել միայն ընդունւած չափից աւելորդ մնացած հողերը, կամ թէ չափազանց եկամուտները, որոնք պայմանաւորւում են հողի առանձին յատկութիւններով կամ թէ որոշեալ հողաբաժնի ուրիշ այս կամ այն աւելուցութիւնները»։

Սոյն առարկութեան առաջին կէտը ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է։ Զարմանալի ոչինչ չը կայ, որ այն հողերը, որոնք կը տրւին գործարանների, վաւոտների կամ առւտրական ձեռնարկների համար, պէտք է տրւին որոշ վճարով—մի վճար, որ կ'առնէ ձեռնարկողներից յոգուտ նոյն վայրի ազգաբնակչութեան։ Բայց ինչպէ՞ս հասկնալ երկրորդ իմ ձեռքով ընդգծած մասը վերոյիշեալ առարկութեան 2-է՞ որ կարելի է կարծել, որ այստեղ «նոյն հողային օրէնքը» ինչ որ թակարդ է սարքում և որ հողից օգտուելու համար վերջի վերջոյ հարկաւոր է լինելու մի բան մէկին վճարել։ Տեսնենք, այդպէ՞ս է արդեօք։

Իւրաքանչիւրը ձեռնից լաւ գիտէ, որ հողերից ստացւած եկամուտները տարբեր են լինում և այդ տարբերութիւնը կախած է գանազան հանգամանքներից։

Ահաւասիկ երկու հողաբաժին։ Նրանք հաւասար են իրենց մեծութեամբ։ Նրանց մշակութեան համար գործադրւած է հաւասար չափով աշխատանք ու փող (գինգուք, պարարտացման համար)։ Իւ սակայն մէկ հողաբաժինը աւելի է արտադրում քան միւսը, հետեւապէս և աւելի եկամուտ է տալիս։ Ինչո՞ւ Ի հարկէ, այն պատճառով, որ մէկը նրանցից ի բնէ աւելի պարարտ է, աւելի արգասանդ, ուստի և աւելի եկամուտաւոր։

Ահա երկու ուրիշ հողաբաժին։ Նրանք դարձնող հաւասար են մեծութեամբ։ Նրանց մշակութեան համար տրւած է հաւասար քանակով աշխատանք ու փող։ Նրանք ի բնէ ևս հաւասարապէս արգասաւոր են։ Բայց մէկը նրանցից ընկած է երկաթուղու կայարանի մօտ, այն ինչ՝ միւսը գտնւում է հեռու և խուլ մի տեղում։ Ահա միակ տարբերութիւնը երկուսի միջև։ Դա է պատճառը, որ մէկը յիշեալ հողաբաժիններից աւելի եկամուտաւոր է և հետեւապէս աւելի արժէքաւոր։ Դուք տեսնում էք, որ այստեղ յիշեալ երկու գէպքերում էլ՝ հողաբաժինների տարբերութիւնը եկամտի կողմից կախւած է ոչ աշխատանքից և ոչ էլ այն մարդու նիւթական ծախքերից, որը տիրում է կամ օգտուում այդ հողաբաժիններից։ Մի գէպքում ինքը բնութիւնն է արդիւնաւոր, եկամտաւոր դարձնում հողը, միւս գէպքում՝ բոլոր նրանք, որոնք անց են կացրել երկաթուղու գծերը, շինել են վագոններ ու լոգոմոտիվներ, կառուցել են երկաթուղային շէնքեր և այլն։

Իսկ քանի որ այդպէս է, ևս թոյլ կը տամ ինձ հարցնել, արդա՞ր կը լինի արդեօք, եթէ հողից ստացւած աւելորդ եկամուտը (գիֆֆերենցեալ ըէնտա) մանէ այնպիսի մարդու գրպանը, որը, ինչպէս ասում են, մաս

տը մատին չի խփել՝ ստեղծելու համար իր հողային եկամտի այդ աւելորդը։ Արդա՞ր է արդեօք, որ մէկ մարդ միայն վայելէ այն՝ ինչ որ ստեղծւած է շնորհիւ բնութեան և շնորհիւ բազմաթիւ մարդկանց աշխատանքի։ Կարծում եմ, ամեն մէկը ձեռնից կ'ասէ. «ոչ, դա արդար չէ»։ Արդ, քանի որ դա անարդար է, ուրեմն պէտք է այնպէս տնօրինել, որ այն եկամուտը, որի ստեղծմանը ինքը մշակողը բնաւ չի նպաստել—տրւի ինքնավարութեան տեղական օրգանների տրամադրութեան տակ, որոնք և կը գործադրեն նրան յոգուտ տեղական ազգաբնակչութեան։

Ահա թէ ինչ տեսակ «վճարման» մասին է խօսում նոր հողային օրէնքը։ Այժմ թակարդ չը կայ այստեղ և լինել չի կարող, որովհետեւ նախ՝ այդ «վճարումը» չը պիտի վերաբերէ աշխատաւոր ժողովրդին—գուցէ միայն մի քանի, անհասանելի՝ յանուն հաւասարեցման—և երկրորդ՝ որովհետեւ այն բոլոր նիւթական միջոցները, որոնք կը ստացւին այդպիսի յատուկ «հարկատուութեան» ծանապարհով՝ պիտի գնան լրացնելու աշխատաւոր ժողովրդի կարիքները—գնելու, դիցուք, գիւղատնտեսական գործիքներ ամենաշքաւոր բնակիչների համար, հիմնելու դպրոցներ, հիւանդանոցներ և այլն։

Ինձ մնում է ընդամենը մի քանի խօսք ևս ասել «նոր հողային օրէնքի մասին»։ Այն է.

Մենակ հող ունենալով, դեռ հեռու չես երթայ։ Հողային տնտեսութիւն առաջ տանելու համար՝ հարկաւոր են և համապատասխան միջոցներ. բանող անասուններ, գութան, արօր, սայլ, ցանելու սերմ և այլն և այլն։ Եստե՛րը, որոնք պիտի բնակութիւն հաստատեն հողի վրայ, —գիւղացի, թէ ոչ գիւղացի—պէտք է այդ բոլորը նորէն ձեռք բերեն։ Իւ այդտեղ է, որ «պետութիւնը» պէտք է լայն աջակցութիւն ցոյց տայ նրանց—փոխատու դրամարկներով արտօնաւորող արժէքներով և այլն։ Ահա թէ ինչու հողի համայնացման պահանջի հետ միասին՝ մեր կուսակցութեան ծրագիրը պահանջում է նաեւ պետական ընդարձակ կրեդիտ աշխատաւոր ազգաբնակչութեան համար...

«Հողի համայնացումը» կազմում է մեր նւազագոյն ծրագրի կենտրոնական և միևնոյն ժամանակ բնորոշ կէտը։ Ուստի ևս անհրաժեշտ եմ համարում վերադառնալ այդ խնդրին իմ յաջորդ նամակում։ Իսկ առ այժմ —վերջակէտ։

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

ԽՎՆԵՐ ԳԻՒՂԻ ԱՐԻՒՆԱՆԵՂ ԿՈՒԻԸ

ՄՈՒՇ, Նոյեմբերի 24

Հաստնց է թիւրք կառավարութիւնը նենգ պատրւակ մը կը փնտռէր Գասըմ պէկի վրայ թափելու իր կատաղութիւնը, և այդ ըրաւ յանկարծակի և անակնկալ յարձակումով մը։

Հոկտեմբեր 14 | 27-ին կիրակի օր դեռ հաւը չի սած, Խվներ գիւղը (Տարօնի մէջ) յանկարծ կը պաշարւի զօրքերէն։ Արեւածագին Գասըմ պէկ կը տեսնէ որ ծուղակը ինկած է։ Եւ իրեք թնդանօթ, հեծեալ և

Հետևակ զորքեր, արդէն դիրք բռնած էին, քսանի չափ ալ զօրք գիւղը մտած են ծածուկ: Գասըմ պէկ առանց արիւթիւնը կորսնցնելու կը պատրաստուի դիմադրել: Գեղին մէջ զօրքեր տեսնելով կը ձայնէ՝ «է՛յ լրբեր, ո՛ւր կուգաք, մեռնի՛ր...»: Զօրքերը այս ուր կը լսեն կծիկը կը դնեն:

Այս տագնապի պահուն շուտով շուրջը կը հաւաքուին զօլամներ և հասարակութիւնը: Գիւղին հայ գիւղապետը, իշխանները, շէյխերը և մօլլաները խորհրդակցելով պէկին հետ կորոշեն հազարապետին երթալ և բարեխօսել որ խնայեն ժողովրդին և չուսկոծեն գիւղը: Հազարապետը մէկ ժամ պայմանաժամ կուտայ, որ ժողովուրդը քաշուի գիւղէն: Գասըմ պէկ կը պատասխանէ զօրապետի հրաւերին՝ դիւցազնական մերժումով մը թէ բնաւ անձնատուր չըլլար եթէ նոյն իսկ խմբերը մոխրակոյտներուն տակ թաղուի: Հազարապետը իսկոյն և եթէ հրաման կընէ ուսկոծել գիւղը՝ Պէկը խորհրդակցութեամբ Ավասիսի Վ.ին իր մարդիկը դիրքերու մէջ կը բաժնէ և կը պատրաստուի կուի Սոյն կուի մէջ կային նաև երկու հայ պատերազմիկ երիտասարդներ: Գասըմ պէկ և Խաթանեան Խօջօ քսանամայ իր քիւրդ ծառան, ուրիշ ծառաներու հետ գեղին հարաւը, Ավասիսեան կորիւնները Վահրամ, Նարպէյ և Մըստէն արեւմտեան կողմը, իսկ Մօսօն, Հըսէն և Հըսընօն արեւելեան դիրքը բռնած և ամրացած էին:

Ժամը 3-ին սկսաւ ահաւելի կռիւր և թնգանթած ձգութիւնը: Զօրքերու թիւն էր 400 հետևակ, 100 հեծելազօրք և 60 ոստիկան: 28 թնգանթ արձակեցին գեղին վրայ: Այդ պահուն Վահրամ և Նարպէյ Հըսէն և Խըլօն՝ Գասըմ պէկի հետ գրոհ տալով զօրաց վրալ ճեղքեցին զանոնք և յաղթական ու ապահով բարձրացան լեռ: Սպաննւած են 6 զինուոր: Գասըմ պէկ և իրենները հետևանքը նկատի ունենալով խնայած էին զօրքերուն:

Գասըմ պէկի հեռանալէն յետոյ զօրքերը լեցեցան դիւղ սպաննեցին նախ 2 շէյխ, որոնք կրօնական դրօշակով զօրքերը դիմաւորելու գացած էին, 1 մօլլա, 9 քիւրդ և 6 հայ երիտասարդ, 1 հայ կին և 1 շէյխի աղջիկ՝ ընդամենը 20 հոգի սպաննւած: Իսկ աւերին ու կողպուտը անսահման է, մինչև անգամ կիններու վարտիքները հանելով տարեր են: Գասըմ պէկին թալաններն 11 ձի, իսկ քէօշկը թնգանթներէն աւերւած է, այրեր են գիւղի բոլոր խոտերը 51 գէզ, (իւրաքանչիւր գէզ 25—30 բարդէ կը բաղկանայ և 1 բարդը 30 խուրձէ և մի խուրձ 9—10 լիտր է): Այժմ գիւղը բոլորովին մերկ և աւերակ է: Գասըմ պէկի եղբայրը՝ Նոյ պէյը, որ կուէն առաջ զօրաց քով գացած էր բանակցութեան համար և վար դրած էին, այժմ Մուշ բանտարկւած է: Խմբերի հոկա. 29-ի արիւնահեղ կռիւր, նշանակութիւն ունեցող դրաւգ մընէ թիւրք և քիւրդ յարաբերութիւններու մէջ. քիւրդերը թէև սպաննութեան կոյր գործիք, սակայն սկսած են քիչ հասկնալ կարծես և պոստել յօնքերնին թէ հայերէն յետոյ կարգը իրենց կուգայ:

Ժողովրդական ծարձոխներ

ՏԻԱՐՊԷՔԻՐ, 3 Նոյեմբեր

Անցեալ շաբաթ յանկարծ սարսափ տիրեց քաղաքին մէջ. հայերը 95-ի կոտորածներու կրկնումը կարծելով սկսան տուններնին փախչիլ, իսկ թիւրք խուժանէն մաս մը, անտեղեակ գործին հուժեան, կը պատրաստուէին թալանի և թերևս կոտորածի ալ: Այդ սարսափի իրարանցումին մէջ ռուսական հիւպատոսը, որ կարէնէն հոս եկած էր մէկ օր առաջ, և շուկան պտոյտի ելած, զարմացած կը հարցնէր թէ ինչո՞ւ հայերը կը փախչին. երբ ըսին թէ կոտորած է՝ կը վախնան, գըլուխը օրօրեց և վերադարձաւ իր բնակարանը: Հետեւեալ օրը, կիրակի առաւօտ հիւպատոսը հայոց եկեղեցին եկած էր և նոյն օրը կէսօրին մեկնեցաւ Մուշ:

Այս տակնուվրայութեան պատճառը կը վերագրեն համիտի հրամանատար Իպրահիմ փաշայի յարձակումներուն, ուրկէ, թիւրքերը, իրենց ըսելով, մեծ փնտններ կրած են և կը կրեն: Երբ ամիսէ ի վեր Տիգրանակերտի, Ուլֆայի և այլն, շրջանները պաշարւած դրութեան մէջ ըլլալով ամէն երթեկութիւն և գործունէութիւն դադարած էր: Ասոր հետ մէկտեղ Իպրահիմի մարդիկը սկսան յարձակել նաև ոստիկաններու և զինուորներու վրայ. սպաննւած են 37 զինուոր և 13 ոստիկան, իսկ ժողովրդի փնտը անհաշիւ է, ոմանք մինչև միլիօն կը հաշեն:

Գրգռւած այս դէպքերէն, թիւրք ժողովուրդը խուժեց կառավարական շէնքին և կուսակալի բնակարանին վրայ և ամբողջ երեք ժամ պաշարեց վալիին տունը, բարձրաձայն բողոքելով Իպրահիմ փաշայի դէմ: Վալին թոյլ և հիւանդկախ մարդ, այդ անակնկալ յարձակումէն լեղապատառ, կնիքը յանձնեց ամբոխին ըսելով՝ «ինչ կուզէք ըրէք, զիս հանգիստ ձգեցէք, ես հիւանդ եմ»:

Ժողովուրդը յետոյ կռիւց հեռագրատանը, հեռագրապետ Զազա էֆէնտին, նախ ընդդիմացաւ, բայց երբ գլխուն քանի մը փայտի հարւած կերաւ, ամէն բան յանձնեց ամբոխին, որ մանրամասն հեռագրեց պալատ իրերու վիճակի մասին:

Հետեւեալ առաւօտ նոյն ամբոխը դիմեց հայոց եկեղեցին և ստիպեց առաջնորդը, որ իրեն ընկերանայ հեռագրատուն, անոր ստորագրութիւնն ալ առնելով հեռագրեցին սուլթանին,

Այս դէպքերէն հինգ օր վերջը Երզրզէն ի պատասխան հետեւեալ հեռագիրը եկաւ՝ «Իպրահիմ փաշան Հալէպ կանչւած է դատի համար: Ժողովուրդը սակայն, ատով չը գոհացաւ և նորէն երկար հեռագիր մը տուաւ: Այս միջոցին Իպրահիմ փաշան իր յարձակումները կը շարունակէր: Ամբողջ 12 օր ժողովուրդը հեռագրատունէն չը հեռացաւ՝ այլ միայն այն ժամանակ երբ Պօլսէն ստացաւ սա պատասխանը՝ «Աշիրաթապետ Իպրահիմ փաշան Հալէպ կանչւած է դատի ենթարկելու համար, եթէ չերթայ բռնի ուժով պիտի հնազանդեցնեն կայսերական հրամանին, և 15 տարիէ ի վեր ինչ փնտս որ եղած է ձեզի, Տիգրանակերտի վիլայէթին մէջ, ամբողջը պիտի վճարէ. և թէ վալին պաշտօնանկ ըլլալով, տեղը կարգւած է Մուսուլի կուսակալ Հասան փաշան»: Հեռագրին վերջը

կայսերական հրամանն էր, որ ամբողջը ցրելի Արդարեւ, ամբողջը հնազանդեցաւ և ցրելէ առաջ երեք անգամ «փատիշահըմ չօք եաշա» աղաղակեց:

Այժմ հարց է ի պրահիմ փաշայի Հալէպ քնալը, կսպասուի արիւնահեղ պատերազմի: Ի պրահիմ փաշայի ուժը կըսեն կը հասնի 50,000ի Հայերը միշտ երկիւղ ունին թէ մի գուցէ 95ի դէպքերը նորոգւին և անա- կընկալ կերպով զոհ գնան կառավարական դաւադրանք- ներու, ուստի ինքնապաշտպանութեան մասին մտածելը շատ բնական պիտի ըլլար այս պարագային:

11 դեկտեմբեր 1907

Քաղաքիս շարժումը վերջացաւ լաւագոյն օրերու յուսով: Կառավարութիւնը ծայրաստիճան կաշխատի ազգութիւններու միջև գոյացած համերաշխութիւնը քանդել և վիժեցնել տալ: Ահա այդ նպատակով է, հայատեաց ֆէրիք Թէվֆիգ փաշան հոս շրկեցաւ դեկտ. 8-ին, ինչպէս նաև Սատէթթին պէկ անունով մէկը, որ Պօլիս զինւորական գայմագամութենէ մերա- լայութեան աստիճան բարձրացած է, որ այստեղ գալ և ոստիկանական հրամանատարութիւնը ստանձնէ:

Թէվֆիգ փաշան 1895-ին միւլաղիմ էր Մալազկերտ, 1895-ին Սասուն շրկեցաւ իբր հազարապետ և նոյն տարւոյ վերջը մերալայութեան բարձրացաւ, Սասուն շրկեցաւ իբր հազարապետ և նոյն տարւոյ վերջը մերալայութեան բարձրացաւ: Սասունի մէջ իր գործու- նէութեան ի վարձատրութիւն: 1898-ին ռուս-թրքա- կան սահմանագլուխը շրկեցաւ իբր Միւրիլիփա: 1903ի վերջերը իբր Ֆէրիգ Տիգրանակերտ եկաւ: 1904-ին անգլիական հիւպատոսի աշխատանքով, շրկեցաւ Եմէն, Տիգրանակերտի վիլայէթի քրիստոնեաները այդ հրէ- շին ձեռքէն ազատելու համար: Հիմա նորէն կը վե- րագառնայ մեր քաղաքը: Իբր պատուհաս քրիստոնեայ բնակչութեան:

Վալին ֆէհմի պէյը, պաշտօնանկ ըլլալով իր ան- կարողութեանը համար, ամսոյս 6-ին մեկնեցաւ Պօլիս սակայն լուր եկաւ թէ Ուսթայի մէջ մեռեր է, այս- պիսով մարդը կազատի յաւիտենական դատապարու- թենէ մը:

Թէեւ նոր վալի նշանակած էր՝ Մուսուլի կուսակալ Մուսթաֆա պէկ համբաւաւոր «հայակեր» — Իզդէթ փա- շայի եղբայրը, բայց հրաժարեցաւ, թերեւ իր անկա- րողութեանը համար, ուստի բնիկ մառաշցի և երզնի- կեանի միւթէսարըֆ Մահմուտ Արիֆի փաշան նշա- նակած է, իբր վալիի փոխանորդ և վաղը կը հասնի իր պաշտօնատեղին:

Հաւանորէն հիւպատոսներու գրգմամբ, ամսոյս 4—6 ին հապշտապ հոս հասան երկու թապուր զօրք: (Սվա- զի 73-րդ ալայի, 2-րդ թապուրը և Մալաթիոյ 74րդ ալայի 2րդ թապուրը): Ասոնք այն զօրքերն են, որ գացած էին Տէրսիմը ուղղութեան բերելու և այժմ եկած են Տիգրանակերտը ուղղութեան բերելու:

Պօլսէն բնից յանձնախումբը, որ դեկտ. 5-ին Հա- լէպէն ճամբայ ելած է, կը բաղկանայ հետեւեալներէ՝ Ֆէրիգ Թալաթ փաշայ, գայմագամ Նէճիպ պէյ, էր- քեանի հարպ պին պաշի ֆէհմի պէյ, որոնց կը միա- նան երեք հարուստ, իբր պատուոյ անդամներ, Համու-

սէն և Համայէն և երկու հոգի ալ Հալէպէն, ընդամե- նը 8 հոգի:

Ամէն ջանք կըլլայ, որ այնքան դժուարութիւնով գոյացած համերաշխութիւնը չքայքայուի. կառավարու- թեան սարքած դաւադրանքներէն, Միւս կողմէ կառա- վարութեան բոլոր ջանքերը կը ձգտին, որ ազգերու մէջ այդ համերաշխութիւնը չիրականանար:

Գ Ա Ղ Թ Ե Ի Ս Ո Վ

Պիթլիս, 28 Օոյեմբեր 1907

Անցեալ գարունէն դէպի Կովկաս գաղթելու ընդ- հանուր տրամադրութիւնը ու ձեռնարկները զրկեցին հայ երկրագործը ժամանակին վարուցան ընելու հոգէն. որով Պուլանըխի, Մանազկերտի, Ախլաթի և այլ գաւառներու բերրի հողերու մէկ մասը մնաց խոպան և անմշակ, այդ ալ տեղիս ռուս հիւպատոսի և մանաւանդ պղտոր ջուրու մէջ ձուկ որսացող թարգմա- նի շնորհիւ: Վերոյիշեալ գաւառները, որոնք միշտ առատութեան շտեմարան են եղել ամբողջ Պիթ- լիսի և Վանի համար, այսօր իրենց բաւելու չափ ցորեն կամ կորեկ չունին: Նոր տուրքերը վճարելու և իրենց ընտանիքը ապրեցնելու համար, սէլէֆով և ծանր տոկոսներով կնքած պարտքերը պէտք էր վճա- րել հունձքի ժամանակ: Սակայն սէլէֆձին իր պահանջ- ները գանձեց, քիւրդ բանւորները իրենց բաժինը վեր- ցուցին, «կալմաս» ժողովք քիւրդը տիրացաւ իր առնե- լիքին, սեփականատիրոջ մնաց չնչին քանակ մը միայն:

Ծանր պարտքերու տակ թաղած գիւղացին արդէն կորսնցուցեր է իր սեփական եզն ու արօրը: Ամէն ինչ, սերմնացու և այլն փոխ կառնէ հարեան թիւրքէն կամ գեղի քիւրդ աղայէն, արդիւնքը կիսելու պայմանով, գոնէ այդ կէսը իրեն մնար: Զեղյիղած սովորութիւն է ըսել որ գիւղացիները կալաւորիէն ձեռնունայն ետ կը դառնան, երբեմն մինչև իսկ առանց ցորենի հատիկ մը տուն բերելու: Երկրագործ գասը անկումէ անկում կը գլորի և մարդկային թշուառութիւնը կը ներկայա- նայ աննկարագրելի և զարհուրելի պատկերի մը տակ, ուր կը մեռնին ամէն ձգտում, իդէալ և ինքնագիտակ- ցութիւն:

Մուշի դաշտը աւելի ծանր դժբախտութեան մը են- թարկեցաւ: Կանխահաս ցուրտ մը իսպառ փճացուց և փոշիացուց կորեկի և կըլկըլի արտերը: Դուրան ու Սասուն, Պուլանըխ, Մալազկերտ, Ախլաթ, Մուսկան, Խի- զան և Պիթլիսն ու շրջակայքը, երբեմն 300,000 հայ պարունակող այս նահանգը, 60—80,000 հացակարօտ- ներու բանակ մը ունի, որոնք ցնցոտիներու մէջ մոմիա- ցած մարդկային թողած ուրւականներ են միայն: Սարսափելի ձմեռը կը խոստանայ էն մեծ ողբերգու- թիւնը: Հաց ու ցորեն չը կայ ամբողջ վիլայէթին մէջ: Երեք տարի առաջ տեղական կողը 5 կուռշ արժող ցո- րենը այժմ քսանով չէ կարելի ձեռք բերել: Երկրին մէջ տիրող անիշխանութեան և անապահովութեան պատճառով, ներածութիւնը գրեթէ դադրած է. կարգ մը շահասէրներու եղեռնային ջանքերը և համեմա- տական անագորոյն ըէժիմը աւելի կը սաստկացնեն ի-

րաց վիճակը: Սովի համատարած արհաւիրքը դժուարինորէն ցցւած է հայուն առջև, որ ամենատարրական ապահովութենէ զրկւած, իր օճախին առջև մահը կործնար:

Պուրանի և Պուլանըխի հայը անօթութենէ չմեռնելու համար կը փախչի Տիգրանակերտ կամ Ալաշկերտ՝ գթութեան պատառ մը չոր հացին կարօտով: Անցեալ երկու ձմեռներուն հազարաւոր ընտանիքներ ձգեցին փախան իրենց տուններէն երթալ մուրալու համար՝ Տիգրանակերտի, Պիշէրիի և Խնուսի մէջ: Անոնց ամառի տները գրաւեցան չէքէզ գաղթականներէ և կամ քարուքանդ եղան քիւրդերէ կամ թահսիլտարներէ՝ գերանները ծախելու կամ վառելու համար: Իսկ ներկայիս հեռապատկերը պարզապէս սոսկում կը պատճառէ, մօտ 80,000 մերկ անօթիներ, ինչպէս պէտք է ապրին: Թողունք որ իսպառ ամայացնեն իրենց երբէմի շէն ու ճոխ գիւղերը. թողունք որ մեր հայրենիքը գերեզմանը ըլլայ մեր այսչափ խանդավառութեն փայփայած իղձերու... այնքան մաքառումներէ հոյակապ անձնութիւններէ և երազներէ յետոյ... Ահա խռովիչ հարցումը:

*

Վերջի պահուն լուր եկաւ թէ Պուլանըխի մէջ Գէրիկ հայաշատ և շէն գիւղը հինգ օր առաջ յարձակում կրած է հասնանցի համալուար չարագործ Բիգապէյէն: Գիւղը ամբողջապէս կողոպտւած է և սպաննւած են վեց մարդ և կին: Բնակիչները կօփ, գայմագամին գիմեցին բողբոջելու: Կը հաստատուի որ այդ հրէշը ամէն տարի խոշոր կաշառքներ առած է Գէրիկէն և սպաննած է գիւղին լաւագոյն երիտասարդները և մեծամեծները և առեանգներ քանի-քանի աղջիկներ և կիներ:

ԹԻԻՐՔ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻԻՆԸ

ՍՊԻՏԱԿ ՏԵՐՐՈՐԸ ԷՐՁՐՈՒՄԻ ՍԵՅ

Սե օրեր են գալիս Արգիւլ-Համիդի համար: Բախտը այլևս չի ժպտում նրան, նոյնիսկ եւրոպական հռչակաւոր «համբերգը», երբեմն այնքան սիրալիր ու զիջող, այժմ սկսում է ատամներ ցոյց տալ երես առած բռնաւորին: Գործերը ձախորդ են Մակեդոնիայում, ուր պետութիւնները, անգամ Գերմանիան, վճռականապէս առաջ են մղում բարենորոգման դժբախտ խնդիրը, առանց այլևս ուշադրութեան առնելու Համիդի զայրագին բողբոջներն ու առաջարկները: Բայց աւելի ձախորդ են հանգամանքները Ասիական թիւրքի աշուժ, որ սուլթանական տիրապետութեան պատւանդանն է:

Ամբողջ Փոքր Ասիան ասես բռնել է յեղափոխական խմորման տենդով: Բաժակը լցւած է, բոլոր ժողովուրդներն են այժմ ըմբոստանում սովի ու բռնութեան ընդդէմ: Եւ բոլոր ժողովուրդներն են զէմ է ուղղւած սուլթանական ներկայ հակադարձ շարժումը, ներկայ ընկերային: Անցաւ ժամանակը, երբ նա մեն-մենակ հայ փոքրութիւն ժողովուրդն էր տեսնում իր դէմ ծառացած և երբ նա, նպաս-

տաւորւած հանգամանքներից, բաշխւելու ուրիշ թագակիր բռնաւորներից, խեղդում էր ընդ երկար հայ ըմբոստումները արեան հեղեղի մէջ... Այսօր արդէն նա ստիպւած է արշաւել նոյն դահիճի դերով իր հաւատակից մուսուլմանների դէմ: Իւ մասսայի դէմ... Մինչև օրս տաճիկ ու քիւրդ անհատներ էին այդ արշաւանքի առարկան, նրանց ոյժը խորտակում էր հեշտութեամբ, առանց ազմուկի, մութ, խորհրդաւոր անկիւններում, նրանք գնում էին հանգստանալու կամ հեռավայրերում կամ թէ Բօսֆորի անդունդներում...

Իւ ահա այժմ սկսւում է բռն, մասսային ընկերային ճաճկաստանում, տաճիկ շարժման դէմ: Էրզրումի վայրագ ճնշումները արդէն հրաւիրում են համաշխարհային ուշադրութիւն: Մամուլը խնամքով արձանագրում է իրողութիւնները, «բարեկամ» օրգանները չափաւորութեան խորհուրդներ են յղում երկրորդի գահապետին: Էրզրումը առաջին ուժեղ բռնկումների կենտրոնավայրն է և էրզրումում էլ սկսւել է այսօր կատաղի ընկերային Ուշագրաւ է փաստի աստիճանական զարգացումը Սկզբում, առաջին մասսային ցոյցերից յետոյ, կառավարութիւնը այնպէս ձեւացրեց, իբր թէ առանձին ոչինչ չի պատահել և հերոսաբարկեց, թէ հայերն են զրդիչները:

Երկար ամիսներից յետոյ միայն ընկերային ծայր տեց, բայց մեղմ ձեւով, մի քանի գլխաւորների (Միւֆթիի և այլոց) ձերբակալութեամբ շեղեց երկրորդ, աւելի ուժգին և արիւնահեղ ապստամբութիւնը հէնց այդ ձերբակալութիւնների միջոցին—սուլթանի կառավարութիւնը այս անգամ արդէն «հաբեկւած» դարձեալ երկար ժամանակ վարանումի մէջ էր և ըստ երեւոյթին չէր վստահանում դիմել խիստ, վճռական միջոցների: Ի՞նչն էր, որ նրան խրախուսեց յետոյ... Արդե՞օք սաօլիպիներն քաղաքականութեան «յաղթանակը»... Արդեօք կողմնակի, հեղինակաւոր ներշնչումներ... Հնարաւոր է: Մենք տեսներ, թէ ինչպէս պարսից Շահը ևս, որ ժողովրդական խրատումների երկիւղի տակ ըսկզբից ի վեր մնում էր հաւատարիմ սահմանադրութեան՝ յանկարծ խիզախեց «պետական հարւած» տալ և վերահաստատել իր միահեծանութիւնը: Ենթադրում են, ոչ առանց հիմքի, որ այդ անակնկալ դիմադրաձութեան մէջ քիչ դեր չեն խաղացել արտաքին ներշնչումները, եկած հիւսիսից... Հիւսիսային բռնապետութեանը, անշուշտ, հաճելի չէ տեսնել ազատութեան յաղթանակը իր սահմանակից երկրներում, կղզիանալ և՛ արեւմուտքում և՛ արեւելքում ու հարաւում...

Այսպէս թէ այնպէս, թիւրք կառավարութիւնը այժմ է միայն սկսում խմբային հալածանքը թիւրք յեղափոխական շարժման դէմ: Էրզրումի տաճիկ ազգաբնակչութիւնը վերջերս ենթարկեց չը տեսնւած բռնութիւնների, նոր վալին, զրկւած բացարձակ լիազօրութիւններով, մի կատարեալ պատուհաս դարձաւ քաղաքի ու վիլայէթի համար. նա աներկիւղ ճարակում է բոլոր դասակարգերի մէջ և բանտերը լի են մեղաւոր ու անմեղ քաղաքացիներով: Էրզրումը տնքում է սպիտակ տերրորի արհաւիրքների տակ. սուլթանական փոքրիկ սատրապը, բարձրից հրահանգած, եկել է խեղդելու ըմբոստ շարժումները: Նոյն մտքով հրահանգներ են արձակւած դէպի բոլոր վիլայէթները:

որովհետև ամեն տեղ արդեն մտել է կամ մտնելու վրայ է վտանգաւոր «համաճարակը»։ Բիթլիսի, Վանի և որիշ բազմաթիւ շրջաններում ևս տարածւում է ամեն օր յեղափոխական գրականութիւնը, տաճիկ ու քիւրդ լեզուներով։ Հասարակութիւնը կարգում է, լաւագոյն մասը միշտ աւելի և աւելի թերւում է դէպի նոր գաղափարները, այնինչ՝ յետադէմ ջոջերը սերտ միանում են հարստահարիչ բիւրօկրատիայի հետ... և այսօր արդեն մենք տեսնում ենք տեղ-տեղ կազմակերպւած «խականութիւրք մարդկանց» խմբումներ, հայկազգիական գրօշակով, որոնք կատաղօրէն պաշտպանում են «խալիֆի սրբազան իրաւունքները», արշաւում են «խառնակիչները» դէմ և ամեն կերպ ձգտում են արծարծել ցեղական ատելութիւնները, քարոզում են բացարձակապէս նոր արշաւանք հայութեան դէմ, իբրև բոլոր խառնակութիւնների հեղինակի՝ որպէսզի այդպիսով կարողանան հանգցնել համատարած ըմբոստացման կրակը, «խելքի բերել» իրենց մոլորւած ցեղակիցներին, մուսուլմաններին...

Դիւրին բան չէ... Թիւրք յեղափոխական շարժումը այլևս իր խանձարուրի մէջ չէ, նա բաւականաչափ զարգացել է։ Նա ունի իր նիւթական և միանգամայն գաղափարական ֆակտորները։ Ի՞նչը ծնունդ տւեց նրան։ — Նոյն ուժերը, որոնք արծարծել են յեղափոխական հրգեհը բոլոր երկրներում։ Տնտեսական մշտնջենաւոր տագնապը, սովը, յարածուն տուրքերը, հարկահանութեան դժնդակ սիւտեմը, պաշտօնեաների յարատեւ բռնութիւններն ու հարստահարութիւնները, քիւրդ հրոսակների սովորական արշաւանքները, որոնք այժմ արդեն ուղղւում են անխտիր և հայ և տաճիկ ազգաբնակչութեան դէմ — դիտեցէք թէկու՞ղ քիւրդ Իւրահիմ բէկի նոր կատարած յարձակումները։ Գիարքեկիրում, տասնեակ թիւրք գիւղերի աւերումն և կոտորածը... և նման բազմաթիւ օրինակներ — ահա այն հզօր գործօնները... որոնք ի վերջոյ զուրս հանցին նաև չափազանց համբերատար մահմէտականներին իրենց կրաւորական վիճակից... Սակայն, նիւթական ից զատ՝ կայ, բարեբախտաբար և գաղափարական գործօնը։ Տաճկական լիբերալիզմը հետզհետէ կազմակերպւում է և առաւելապէս գիտակից տարրերը ամենուրեք քարոզում են ժողովուրդին բացարձակ ապստամբութիւն, պրօպագանդը — թերթերով ու բրօշուրներով — ահագին ոյժ է, անգամ անգրագէտ ու կիսագրագէտ ազգաբնակչութիւնների համար։ Այդ պրօպագանդը սոցիորաւծ է ժամանակակից գաղափարներով և ծանրանում է մասնաւորապէս ազգերի համերաշխութեան վրայ։ Նա արդէն զգալի ծառայութիւններ է մատուցել Տաճկաստանի ժողովուրդներին։ Մահմէտականներէ մէջ կորչում է նախկին ատելութիւնը դէպի «հայ-րայեան» և տեղի է տալիս բարեկամութեան։ Հայ ու մուսուլման մարտախմբերը վասպուրականում յետ են մղում քիւրդ աւազակների յարձակումները, գտնում են յաճախ գողցւած ապրանքը, վերադարձնում տէրերին։ Իւրաքանչիւր մի այդպիսի փաստ համարեա թէ մի յեղաշրջումն է մահմէտական մասսաների հոգեբանութեան մէջ և մի խթան հայ-մահմէտական յեղափոխական գործակցութեան... Ո՛չ, հրգեհը այլ ևս մարել չի կարող, որքան

էլ Պօլսից Զանձնաժողովներ գան, վայրագ սատրապների առաջնորդութեամբ և բէակցիայի դաժան պատգամներով... Գուցէ նոյնիսկ պէտք է ուրախանալ էրզրումի վերջին խուճապով։ Թո՛ղ աւելի ևս ատելութիւնն աճի կարմիր Գազանի դէմ իր հարազատ, երբեմն հաւատարիմ երկրպագուների մէջ, թող իսպառ մարի վերջին նշոյլը յոյսի, պատրանքի որ մուսուլմաններից միամիտները դեռ կարող են տաճել դէպի խալիֆի «վեհանձնութիւնը», դէպի նրա «հայրական խնամատարութիւնը»... Էրզրումի անցքերը չեն կարող չ'անդրադառնալ ամբողջ տաճկութեան մտածողութեան վրայ և նրանք կ'անդրադառնան յեղափոխական շառաչումով։

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՐՇԱԽԻՐ ԿԱՍՍԱՐԱԿԱՆ

(ՄՈՒՇԵՂ ԵՐԿԱԹ)

Գերեզման մըն ալ, այն անթիւ, անհամար շիրիմներուն երկարութեամբ, որոնց մուտքը բայց դատաստանական շղթան սե գօտիի մը պէս կը ձգւի սահմանագլխէն դէպի Վան, Վանէն դէպի Մուշ, ու ամէն կողմ, երկրի բոլոր ծայրերուն վրայ։

Գերեզման մը, Արշախիր Կասարականն ալ հիմա. և իր ընկերները՝ որ դեռ երէկ իր մեղեդիական ու գաղափարին հաւատքով ներշնչ ձայնը կը լսէին, որ դեռ քանի մը ամիսներ ու քանի մը շաբաթներ առաջ վկան էին իր տաք ու վճռական հոգիի առաքելական բարախումբին, աւաղ, ստիպւած են այսօր ափ մը հողի, անկենդան ոսկորներու, — Գերեզմանի մը վրայ խօսիլ միայն...

Շատ կանուխ, ազատագրութեան առաջին մարտական շեփորին իսկ՝ անիկա, դեռ պատանի, պատասխանած էր

բուռն խանդավառութեամբ և ինքնայօժար կամաւորութեամբ, զոհելով տանջող ժողովուրդի բարօրութեան դատին համար՝ ամբողջ երիտասարդութիւնն մը, խանդավառ տարիներու բոլոր արեւը, բոլոր ուժը, բոլոր կենսագործողութիւնը՝ Պօլսէն Փաթր-Ասիոյ լայն շրջանի մը մէջ—ուր որ եղած է Արշաւիր Կամսարական—հերկած է յեղափոխական պինդ հողը անդադար ու սերմանած է՝ իբրեւ նախ հնչակեան ու ապա վերակազմակալ՝ վաղեան ազատագրութեան արգասաւորութիւնը, լի անասան հաւատքով, առաջնորդւած գիտակցութեան ու պարտականութեան կարաւանային աստղէն:

Հազիւ տարի մը առաջ արտասահման անցած էր, ակամայ, իրերու գրեթէ բոնաւոր հարկադրութեամբը. և սակայն, ի՞նչ դառնութիւն, ի՞նչ հիասթափում ու ի՞նչ կսկիծ հո՞նք՝ ուր կը յուսար փնտռել այլ սփոփանք և այլ յուսադրական անհրաժեշտութիւններ:

Գառնահոգի ու մրկավար բայց իր կորովին տէր հաւատակիր յեղափոխական գործիչի մը վայել անկեղծութեամբ եկաւ մեզի ինքնաբերաբար, գեռ քանի մը ամիս առաջ, իր ձեռքը դնելու մեր ձեռքին մէջ և բոլորովին նոր եռանդով մը, նոր թափով մը ներկելու այն հայրենական ու իրաւազուրկ ժողովուրդին՝ որուն ցաւը բաժնած էր, անբաժան անոր կողէն ու սնարէն, որուն վերակենդանութեան խորապէս համոզւած էր և որուն համար ուխտած էր ծառայել ամէն գնով: Ու գնաց անիկա գէպի երկիր:

Եւ ահա այդ գինը, այդ թանկ, այդ անփոխարինելի գինը, իր կեանքի՞ գինը:

Մենք կողքանք կորուստը այս յեղափոխական անշահախնդիր և մաքուր գործիչին ու զինւորին, որ նայեաժքը սեւեռուն յեղափոխական կարմիր դրօշակին, ազատութեան հաւատքովն ու կարօտովը կը մեռնի, կ'ողբանք Արշաւիր Կամսարականը՝ որուն յիշատակը՝ ուրիշ շատ մը զոհերու հետ, անմոռանալի պիտի մնայ մեր մէջ, ինչպէս՝ ուրիշ շատերու մէջ և մեզ պիտի սգեւորէ յարածամ՝ մեր զժաւորին պայքարին ու անվստ յառաջխաղացութեան միջոցին:

Բիւր յարգանք զազափարի զոհերուն և ժողովուրդի պաշտպան նահատակներուն, և բիւր ողջոյն բոլոր այն բնկերներուն՝ որ Արշաւիր Կամսարականներու վրէժխնդրութեամբը անգամ մըն ալ արիացած, պիտի խրոխտան միշտ ու անդադար բռնակալութեան դէմ և պիտի խոյանան դէպի ուշացած, բայց ստոյգ յաղթանակը:

ՅՈՎԱԿԻՄ ԱՉԵԳԿԷՕՁԵԱՆ

Աբիւյի դժոխք-բանտերու խորէն, ուր այնքան գեղեցիկ ու կտրիճ կեանքեր վարդի պէս կը խամրին, մեզի կը հասնի մեր ընկերոջ Յովակիմ Աչեգկէօզեանի մահագուժ լուրը:

Տասը անվերջ և տանջալից տարիներ Աբիւյի գարշ ու բարբարոս զնգաններուն մէջ ապրիլ յոյսի անվկանդ հաւատքով մը, անողորմ հիւանդութեան մը դէմ՝ ողորիլ և բանտի սեւ արհաւիրութեան մէջէն, օր արեւը երազել հայ ժողովուրդին, որուն ազատութեան խոյանքին ներած էր իր երիտասարդ և գինով տարիներու իտէալը և անձնիրութիւնը, և շղթաներու ժանգին տակ հպարտօրէն հիւծիլ և անշնչանալ, — սրտաշարժ է և դասականօրէն ողբերգական:

Մեր ընկերոջ կենսագրութիւնը կուտանք իր ժամանակին:

ԵՈՒՎԱՆ ԿԱՐՎԱՆՕՎ

Կարվանով մէկն է այն գրաւիչ և ժողովրդական պայծառ գէմբերէն, որով մակեդոնական յեղափոխութիւնը կարող էր պարծենալ և որուն անդամներէի կորուստը կողքան իր ընկերները և ծանօթները: Եղբայրասպան դաշոյնը չէր կրնար աւելի անարգելի կեանքի թելը կտրելով երկու կտրիճ ուժերու, որոնք մակեդոնական ազատագրութեան մէջ, իրենց նկարագրի դրօշմը դրած էին: Այնքան արիւնահեղ կռիւներու մէջ ազատ մնալ թշնամու անողորմ գնդակներէն, և բազէի մը մէջ անէանալ, իրենց փայլուն գաղա խորներուն և երազներուն մէջ, այն ալ մօտիկ ընկերոջ՝ ձեռքով, տխուր է և անգիտակցօրէն վայրագ:

Կարվանով ծնած է 1860-ին. երիտասարդ հասակէն ուսուցիչ ըլլալու մեծ սէր ցոյց տւած և ինքզինք ներած է իր ազգակիցներու վերածնութեան գործին: Իր ուսումը առած է Պաւլարիա և կատարելագործած Վիեննայ Կարվանով, իր զարգացած մտքին հետ, քաջ մաթեմատիկոսի համբաւ ունէր: 1892-ին Սելանիկ՝ Պաւլարական գիմնազիօնի մէջ պաշտօնավարեց. հոն մնաց 11 տարի, և այդ միջոցին այդ շրջանի կազմակերպութիւնը լաւագոյն հիմնուելու վրայ դրաւ:

1903-ին Սելանիկի ուժանակային գաւազնութեան առթիւ ձերբակալելով կաքսարի Աբիա 101 տարով. սակայն պոլիսի կառավարութեան ջանքերով կազատի և կը վերագառնայ Սելանիկ, ապա Սօֆիա, ուր կը շարունակէ իր սիրական պաշտօնը — ուսուցչութիւնը, երբ դաժան մահը կուգայ վերջ տալ անոր թանկագին կեանքին: Իր պաշտօնավարութեան միջոցին Կարվանով կը շարունակէր միանգամայն իր եռանդուն և արգիւնաւոր մասնակցութիւնը Մակեդոնիոյ յեղափոխական գործին, Սարաֆովի հետ ձեռք-ձեռքի:

Պաւլար բոլոր թերթերը, առհասարակ, կողքան «վայրագ ճակատագրին» զոհ այդ մաքուր գործիչը: Եթէ կոյր բազուկը վերջ չդնէր անոր կեանքին, Կարվանով, իբր կազմակերպող և զեկավարող ընդունակ ուժ, շուտով պիտի հաւաքէր կազմակերպութեան բաժանւած ուժերը և պիտի ընէր այնպէս ահարկու ինչպէս առաջ. այդ եղած էր անոր իդէալը: Իր հակառակորդները կը յարգէին զայն անոր մէջ տեսնելով գաղափարի կորովը և զօրաւոր կամքը: Ան կը ծառայէր ազատագրութեան գործին անշահանգործէն և իր գործին կը նայէր ինչպէս մէկ սրբութիւն: Իր խօսքերը, որոնք անկեղծութիւն և հաւատք կը բուրէին, գաղտնիքը ունէին գիւթելու յեղափոխութեան զինւորներու սրտերը: Ահա ատոր համար է որ այդ ամբասիր, միշտ կռւող և հակաճառող գործիչը խորին կոկիծը և հիացումը կը տանի իր ետեւէն բոլոր գաղափարի մարդոց:

«Կարվանով, կրտէ կենսագրող մը, մեռաւ առանց բիծ մը ձգելու իր կեանքին վրայ և երջանիկ էր որ երբեք չլսեց զեղծարար անունը իր մասին»: Այդպիսի բարոյական մարմնացումներ թանկագին են ունէ կազմակերպութեան մը համար: Կարվանով գժբախտ էր սակայն: Գաղափարի գործիչը աւելի հերոսական և անձնէր մահ մը կերպգէր ազատութեան հորիզոններուն վրայ:

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ

ՍԱՐՑՆՉՈՂ ԿԻՆԸ

Մօտ երկու ամիս սրանից առաջ լուր տարածեց, թէ Ռուսաստանի Սիմբիրսկ նահանգում ձերբակալել է մի պառաւ կին—հռչակաւոր յեղափոխական և ենթագրում են, որ դա «Տատիկն» է (Բաբուշկան), իսկական անունով Բրիժիտովնա Լուրդ սաստիկ ցաւ ազդեց Ռուսաստանի սօցիալիստներին և յեղափոխականներին, ինչպէս նաև մեր խմբագրութեան, որի հետ «Տատիկը» արտասահմանում եղած ժամանակ մտերմական յարաբերութեան մէջ էր։ Գեոյոյ ունէիք, այնուամենայնիւ, թէ այդ ենթագրութիւնը թիւրիմացութիւն է—բանի՜ տարի «Բաբուշկան» գործել է իր նւիրական ասպարէզում, միշտ սրունած ժանդարմներից և միշտ աներեւոյթ—ասկայն, ահա տարաբախտաբար հաստատուում է չարաշուք լուրը, «Տատիկը» յիշաւի ձերբակալւած է և նետուած 66 տարեկան հասակում... Պ ե տ ր օ պ ա վ լ օ վ ա կ —առաւ յեղափոխականների այդ մաւրլ գերեզմանոցը...

Սօցիալիստներն ընկերան, կասկած չը կայ, փառայեղ նւաճումներ է անում և յայտնի չէ, թէ մինչև ուր կերթայ այդ նւաճողական տենդը...

Բրեժնևիսկայան առաւ սօցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութեան պատկառելի սիններից մինն է, իսկ ամբողջ Ռուսաստանում իր խելքով ու յեղափոխական տեմպերաւորմանով, իր անձնուրաց եռանդով, իր ամբողջ բարոյական պատկերով—մի եզակի դէմք։ «Նարոդնայա Վոլիայի» քաշարի աւանդապահներից է, իր ամբողջ էութեամբ գաղափարին նւիրած, նրանով ապրող, նրանով հպարտ։ Բաւաղի կերպով պաշտում է ժողովուրդին և ժողովուրդն էլ շատ վայրենում վաղուց սիրել ու մեծարել է իր անդադական պրօպագանդիստին։ Ամենքն էլ անւանում են նրան յարգական անունով—«Տատիկն»։ Տասնեակ տարիներ, նա զրեթէ հրաժարւած լոյս աշխարհից, գործում էր ստորերկրայ մութ խորշերում, գլխաւորապէս գիւղացիներին մէջ։ Նրա պրօպագանդի վայրերն էին գլխաւորապէս Վոլգայի աւազանում ընկած գիւղացիաշատ նահանգները, ուր «Բաբուշկան» ստեղծել է պատկառելի կազմակերպութիւններ, սօցիալիստ-յեղափոխական գաւառներով, Նա մուկանդ յեղափոխական է և միլեաւդ սօցիալիստ։ Գիտէ բանեցնել և գրել և գէնը։ Երբ բախտի բերմամբ նա ընկել էր ժամանակաւորապէս արտասահման—եռանդով աշխատակցում էր կուսակցութեան կենտրոնական օրգանին և նրա յօգւածները, նրա պերճախօս յորդորները իր «որդիներին ու թոռներին» կարգացում էին միշտ կենդանի հետաքրքրութեամբ։

Հենց որ հնչեց հսկաների 17-ի մանիֆեստը—«Բաբուշկան» յանկարծ անհետացաւ... Նա նորից գտնուում էր պարտքի դաշտում, նորից Սամարայի ու Սիմբիրսկի թշուաւ, կեղեքւած, միլիօնաւոր գիւղացիութեան մէջ, նորից հնչեցնում էր սօցիալիզմի ու ապստամբութեան քարոզը։

Եւ ահա բռնութեան արիւնստ թաթը իջաւ նրա բազմատալ ուսերին։ Վաղուց փնտռում էր նրան իշխանութիւնը. «Բաբուշկայի» հեղինակութիւնը, նրա բարոյական հմայքը այնքան մեծ էր ժողովրդի մէջ, որ ամեն կերպ հովանաւորում էին նրան, ծածկում արիւնաբոս դահիճներից։ Վերջապէս, թանկագին որոր նրանց ձեռքն ընկաւ... Եւ այժմ ազատութեան պառաւ մարտիկը փակւած է Պետրօպօլիովսկի մութ ու խոնավ մի նկուղում... Նրան էլ գուցէ պիտի տանջեն... գաղտնիքներ կորցնու համար։ Ամեն բան ոպասելի է Պետերբուրգի վաժպիւրներից. ճերմակ մազերն անգամ թերեւս արգելք չը լինեն մի դժոխային ինկվիզիցիայի...

Բաբուշկան գնաց, թերեւս ընդմիշտ... Նա կազատւի միայն այն ժամանակ, երբ Յեղափոխութեան յաղթական գրոհը կը փշրէ քաղաքական բանտերի դռները։ Ե՛րբ արդեօք կը գայ այդ օրը...

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Սօցիալիստական հոսանքը Անգլիոյ մէջ—Անգլիոյ Հըլ քաղաքին մէջ յունւար 20-ին գուժարւած Անգլիոյ «Աշխատաւորական կուսակցութեան» կօնգրէի երկրորդ նիստին 514,000 ձայնով, 469,000-ի դէմ, ընդունեցաւ հետեւեալ որոշումները, իբր վերջնական նպատակ որոշ պիտի ձգտի այդ ուժեղ կուսակցութիւնը, որ անպատեհիօրէն, ընկերվարական հոսանքին մէջ կը մտնէ։

1) Արդիւնաբերութեան, բաշխումի և փոխանակութեան միջոցներու համայնացում՝ ժողովրդական պետութեան հակողութեան տակ, ընդհանուր հասարակութեան շահերուն համար։

2) Բոլորովին ազատագրել աշխատութիւնը կապիտալիզմի և մեծ հողատիրութեան տիրապետութենէն։

3) Երկու սեռերու ընկերային և տնտեսական հաւասարութիւն։

Սօցիալիզմի համար մեծ յաղթանակ մը կը համարուի այդ օրը և կարեւոր դէպք մը Անգլիոյ քաղաքատնտեսական պատմութեան մէջ։

Պալֆուր Հըլի կոնգրէի մասին հետեւեալը բնաւ իր ճառին մէջ, «Աշխատաւորական կուսակցութիւնը կարմիր դրօշ բարձրացուց։ Այժմ Անգլիոյ մէջ քաղաքական կուսակցութիւնները կը դիմեն նոր կերպարանափոխումի ուրկէ յետոյ դէմադրէ՜մ պիտի գտնւին մէկ կողմէն՝ Միութենական կուսակցութիւնը, իբր գլխաւոր տարր, միւս կողմէ՜ մեր բարեկամ սօցիալիստները՝ որոնք անտարակոյս մարտական ուժը պիտի կազմեն։ Ընկերական շինութեան այս երկու իդէալներու մէջ է, որ ապագայի մեծ պայքարը պիտի սկսի»։

Գերմանիա և լեհաստանը. — Բրուսկան Լանգթալը (խորհրդարան) յունւար 17-ին վերջնապէս ընդունեց լեհերը սեփականազրկելու օրէնքը։ Այս առթիւ լեհ երեսփոխանները հանդիսաւորապէս բողոքեցին «անարդար օրէնքին դէմ» որ կը գործադրուի պետութեան մէջ անպաշտպան փոքրամասնութեան մը դէմ, «Մենք, յարեց լեհ երեսփոխան մը, անվանդ քաջութիւնով մը պիտի բախիք կոխը մեր հայրենի հողին համար ուր կը հանգչին մեր հայրերու նշխարները և ուր կը գտնւին մեր պատմական անցեալի յիշատակները։ Մեր դատը արդար է և ազնիւ։ Մենք պիտի յաղթենք ամեն ձախորդութեան. ինչ որ ենք իբր ժողովուրդ, կուզենք մնալ և պիտի մնանք»։ Ռուսական լեհաստանի թերթերը «ատամն ընդ ատամանի» սկզբունքը կը քարոզեն գերմաններուն դէմ. «Ոչ մէկ թիղ հող կըսեն, գերման գաղութներուն սրունք կուգան անբարոյականութիւն տարածելու լեհերուն մէջ»։

Ժողովրդական ցոյց. — Յունւար 12-ին Պերլինի մէջ ժողովրդական մեծ ցոյցեր եղան, ի նպատակ ընդհանուր քուէարկութեան, և միանգամայն իբր բողոք՝ Պիւլսովի կուսիտ քաղաքականութեան դէմ, որ կը հակառակէր ժողովրդի ջերմ փափագին։ Այս ցոյցը բուռն արձագանք գտաւ երկրին գլխաւոր մասերուն մէջ։ Սօցիալիստները պարագլուխներն եղան ժողովրդական և ազատական սոյն շարժումին, որոնց դէմ, Վիյոմի կառավարութիւնը, ակռայ սկսած է կծրցնել։ Յունւար 21-ին անգործ բանւորներու ուրիշ ցոյց մ'եղաւ Պերլինի մէջ։ Կառավարութեան միջամտութիւնը առաջ բերաւ արիւնահեղութիւն։ Յունւար 25-ին սօցիալիստներու պատահական մէկ ցոյցը, ստիկանութիւնը բռնի ուժով ուզեց ցրել։ Յուցարարները ոստիկաններու երեսին կը պոռային «արիւնկալի շուններ»։ Յունւար ամիսը Գերմանիոյ համար նոր և աւելի ազատական շրջանի մը դուռները կը բանայ։

Իզմիրի դէպքը. — Յունւար 24-ին Իզմիրի մէջ ձերբակալեցաւ Օսման Խուլուսի մէկը՝ երբ Ֆրանսական փոստէն

դուրս կելլէր: Արան գտնեցան Երիտասարդ թիւրքերէն եկած նամակներ, որոն հետեանքով ձերբակալեցան Մէհմէդ Նեմի, վիսայէթին քաղաքական գիւտներն քարտուղարը, Ճէմիլ Միգհատ՝ յոյն լրագրներու գրաքննիչը և ուրիշներ: Մէհմէդ Նեմի կամբաստանւի որ գրամով կուտակիցներ վարձած և Երիտասարդ թիւրքերու հրատարակութիւններ տարածած է:

Պարսկաստան. — Մէճլիսը, եթէ բախտի բերմամբ, կրցաւ Շահի պետական հարւածը դերն հանել: Սակայն իր գործունէութիւնը կը բաղխի ներքին շատ մը բարոյական և նիւթական արգելքներու: Գոթախտաբար իր ղեկեցիկ որոշումները «օգային» կը մնան և երկրին մէջ կը շարունակուին անիշխանական գրութիւնը, որուն ուժ կուտան խաւար և մակաբոյժ տարրերը: Ազատականներու և յետադիմականներու ընդհարումները կը շարունակուին երկրին զանազան կէտերու վրայ, մասնաւորապէս Թաւրիզի մէջ ուր շատ մարդիկ սպաննւած և շուկաները փակւած են:

Մինչ այս մինչ այն, թրքական զօրքերը կը յառաջանան և պարսիկները ոչ մէկ դիմադրութիւն չեն կրնար ցոյց տալ թիւրքերու արշաւանքին: Ֆարման Ֆիրմա պարսիկ հրամանատարը որ գոթախտ արկածներէ յետոյ սպաստանած էր Սուլթանաբադ, ետ կը նահանջէ թիւրք հրամանատարի թընդանօթի սպաննալիքներուն տակ:

Պոլսոյ պարսկական գետպանը հեռագրած է սահմանադրի պարսիկ կոմիտէին թէ, թիւրք կառավարութիւնը հրամայած է նոր հողեր գրաւել Պարսկաստանէն, և թէ կոմիտէին քննութիւնը պարզ աչքակապութիւն մըն է:

ԱՄՍԱԼՈՒՐԵՐ

1905-ին առկթանի դէմ եղած սպանութեան փորձէն յետոյ ձերբակալուելով, մեր ընկեր էգլարդ Թորիսը, ծաղուծով պնդեցաւ, ինչպէս յայտնի է, դատապարտւած էր մահան: Երեք տարիէ ի վեր Պոլսոյ բանտին մէջ տառապել է յետոյ, այժմ ազատւած է և վերադարձած Անգլիոյ իր հայրենիքը:

Իր ազատութեան առթիւ «Դրօշակի» խմբագրութեան շնորհաւորութեան ի պատասխան, Թորիս պատասխանած է, ի միջի այլոց, հետեւեալ սրտոտ տողերով, «Իր տարւայ տանջանքը ոչ միայն բարոյական թուլցուցած չէ զիս, բնդհակառակը աւելի զօրապնդած, և աւելի քանի երբէք արգարութեան անյողողդ ծարար ունիմ: Ես միշտ կը մնամ ազատութեան, հարստահարւածներու ու խալլերու կողմը, աշխարհի մեծ թշնամիներուն, անարգարութեան և բռնակալութեան դէմ ...»

Թիւրքիայում գործող դիմադիր կուսակցութիւնների կոնգրէն ուղարկեց Թէհրան՝ պարսից Մէճլիսին մի հեռագիր, յայտնելով նրան իր ջերմ համակրանքը, ժողովրդական իրաւունքների համար սկսած պայքարի համար:

Ուրախալի մի փառտ տեղի ունեցաւ նորերս Ատրպատականում, — քիւրդ խմբերից մէկը, գիմեց Գաշնակցութեան տեղական մարմինն, հրաւիրելով նրան միջնորդ և հաշտարար լինել իրենց մէջ ծագած ներքին կռիւների համար: Մեր մարմինը սիրով և աջողութեամբ կատարեց այդ դերը:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

Ա Զ Դ

Կը պատահի որ Կովկասէն կամ ուրիշ վայրերէ Պալքամեան Շըշամը գամ երբեմն «Կաշմակցական» կամ «գիմուր» ընկերներ, առանց որոշ գործ մը ունենալու,

առանց այդ ուղղութեամբ կատարած որոշ յանձնարարութեամբ մը, այլ լոկ ինքնակամ, գուտ ամծնական և յանախ թափառական հանգամանքներու տակ: Իրենց ձեռքն ունենալով պարզ յանձնարարական մը՝ որ ներկայացնողին ինքնութիւնը միայն որոշելու բնոյթն ունի: Որպէսզի միամգամ ընդ միշտ վերջ դրի անպատահութեանց և թիւրիմացութեանց կը յայտարարենք:

Համաձայն վերջին Ընդհանուր Ժողովի կտրուկ որոշումն մերում ու Կազմակերպական արգելիչ Օրէնքներու, ըլլայ Հ. Յ. Պալք. Հետը. կօմրտէս, ըլլամ մեր Շըշամի Դաշ. Մարմինները՝ ոչ մէկ կազմակերպական-ընկերական միւթական օժանդակութիւն պիտի ընեն այդ կարգի ընկերներու:

Ուստի կը յայտարարենք այս պարագամ լուրջ ուշադրութեամբ ամէն այն ընկերներու՝ որոնք այս կողմեր գալու տրամադրութիւններ կը սնուցանեն իրենց մէջ, ինչպէս մաս կը խմորենք ընկերներէն արծագամքն ըլլալ մեր այս ազգարարութեամբ և ծանօթացմել ամոր միտքը՝ մեր շըշամը մեկող ընկերներուն:

Հ. Յ. Դ.

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵՐ. ԿՕՄԻՏԷ

Մեր ընթերցողներէն և ընկերներէն կը խնդրի վերամորոգել ամյապաղ իրենց հասցէները, պարզ և որոշ գրւած, եթէ կը ցամկամ կամոմաւոր ստամալ «Դրօշակի» համարները:

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Սկսուածներ հանւած են ցանկից)

	Ժր. ս
5. Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան ծրարք. (Դ. սպար.)	—
8. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընկ. ժողովի տեղեկագրութիւնը	—
18. Կազմակերպական կանոններ. (Բ. սպար.)	—
21. Նախադիմ Կովկասեան գործունէութեան. (Բ. սպ.)	—
25. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընկ. ժողովի տեղեկագրութիւնը	—
42. Կանոնադիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան	—
43. Զորային Ընկերակցութեան ժողովի որոշումներ.	—
44. Հ. Յ. Դաշնակցութեան «Ծրարք» (1907)	—
45. Programme-minimum, Հ. Յ. Դ.	—
46. Rapport—Ներկայացրած Միջազգային սոցիալիստական կոնգրէին (Gensour).	—
48. Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman.	—
15. Հայաստան եւ Մակեդոնիա.	.50
22. Подвиги царизма. В. Апаратский.	.50
23. Les tueries de Bakou, A. ARAZI	.20
24. Յեղափոխական պահ.	.20
26. Կոչ Մանուկանցներին (բուրժեզ.)	.10
27. Les Plaies du Caucase, E. AKNOUNI	2.—
28. Ազատութեան ճանապարհին. ՂԱՐԻՔ. Գ. Գրիգի.	.40
29. Մեծ ժողովարարի դէմ (Դաշնակցութեան)	.50
30. Վիսոյի բազէն. ՎՏԱՐԱՆԻ.	.50
31. Յեղափոխականի մահերը. ԲՐ. ՄԻԿԱՅԷԼԵԱՆ	1.—
32. Հայորդիները. ՍԻԱՄԱՆԹՕ.	.50
33. Սասուն-Մուշի կռիւները	.50
34. Հայկական անկախութեան եւ Արեւմտեան. ԲԵՐՆԵՏԱՆ	.50
35. Մարտական երեսնակներ. ԱՆԻՄԱՆԻ.	1.—
36. Միացէ՛՛, կոչ թիւրքայի բոլոր ազգերին (բուրժեզ.)	.10
37. Թիւրքական բաները. ՄԱՐ.	.25
38. Դաշնակցական կուսակց. Ռուսաստ., ԱՐԱՐԱՏԱԿ.	.50
39. Հայաստան եւ Արեւմտեան. Գ. ԲԱՆԻՔԻՍ.	.20
40. Աղբիւր-Սիրոյ (Կենսագրական). Ս. Մ.	.25
41. Արեւմտեան կարծիք	.30
47. Դէմոք Չափուց	.20
49. Le Criminel sur le Trône E. AKNOUNI.	.40

Մեծադիր ՊԱՏԿՆՆԵՐ՝ Սէրիմ (13 հատը) 5 Ֆր.

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿՆԵՐ՝ Սէրիմ (20 հատը) 1 Ֆր.